ΟΙ ΑΛΛΕΣ ΦΩΝΕΣ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

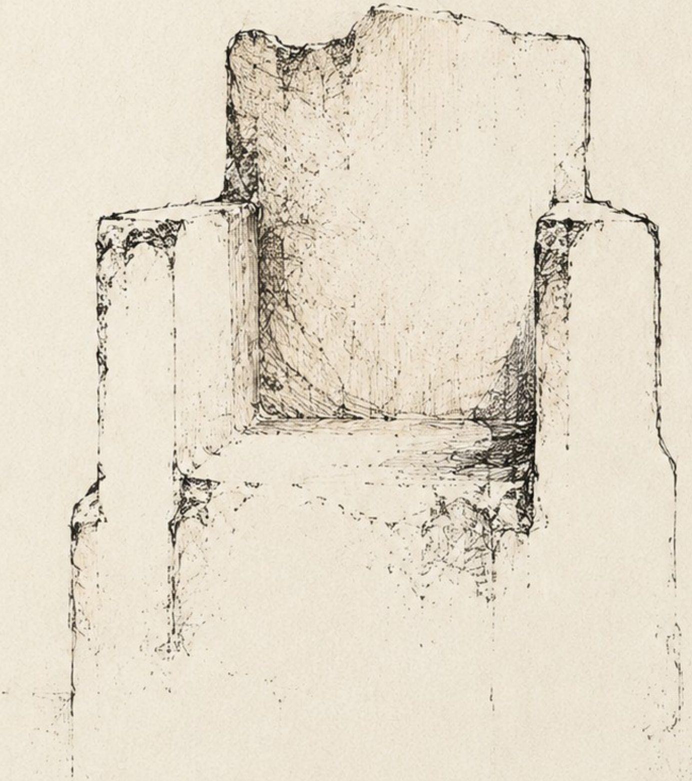

ΝΙΚΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2026

THE OTHER VOICES OF THE ODYSSEY

A Companion Essay

In Conversation with Homer

Editorial Note
The literary work accompanying this essay was originally written in modern Greek.

Every great work of literature leaves questions unanswered. Not because it is incomplete, but because its completeness lies precisely in what it chooses not to explain. The *Odyssey* is no exception. Its world is richly populated by men and women whose lives are transformed by the presence—or the absence—of Odysseus, yet whose inner thoughts often remain beyond the limits of the narrative.

This book begins where those silences begin.

It does not seek to revise Homer, nor to complete what the poem deliberately leaves unfinished. Such ambitions would misunderstand both the nature of the *Odyssey* and the enduring power of its art. Instead, these pages attempt a literary conversation with the epic, imagining the reflections of characters whose voices are heard only

briefly, yet whose experiences quietly sustain the emotional architecture of the poem.

The figures gathered here speak from within the world Homer created. Nothing essential has been altered: the events remain those of the *Odyssey*, the moral horizon remains Homeric, and the epic itself retains its authority. Only the perspective changes. Rather than standing beside the wandering hero, we pause beside those who waited for him, remembered him, opposed him, loved him, or endured the consequences of his long absence.

The purpose of this companion essay is therefore neither philological nor revisionist. It is an exercise in literary imagination founded upon careful reading and, above all, upon respect for the original text. If these imagined voices encourage readers to return to Homer with renewed attention—not only to what is said, but also to what is left unsaid—then they will have fulfilled their purpose.

The Absent Hero

One of the Odyssey's most subtle achievements lies in the way Homer introduces its central figure. The poem begins not with Odysseus himself, but with the world his absence has created. Before the hero appears, he already exists in memory, expectation and uncertainty. His fate is debated among the gods; his household struggles beneath the weight of his long disappearance; his son searches for a

father he scarcely remembers; Penelope preserves a kingdom that survives only because hope has not entirely yielded to despair. Even the suitors, who behave as though Odysseus were dead, never quite free themselves from the fear that he may return.

This is more than a narrative device. It reveals a profound understanding of human identity. We are never known solely through our own words or actions, but also through the memories, loyalties, fears and expectations we leave in the lives of others. Before Homer allows Odysseus to speak, he allows others to speak of him. The hero enters the poem not as an isolated individual, but as a presence already refracted through many different minds.

This observation became the starting point of *The Other Voices of the Odyssey*. Rather than asking what Odysseus experienced, these pages ask a different question: who was Odysseus to those who knew him? No single answer can suffice. Telemachus remembers a father almost lost to childhood. Penelope remembers the husband whose absence has become the measure of her own endurance. Eumaeus remembers a master whose greatness was revealed as much in everyday justice as in heroic deeds. Laertes remembers a son. Polyphemus remembers an enemy. Each remembers only one aspect of the same man, yet together they suggest a truth that no solitary voice could fully express.

Perhaps this is one of Homer's deepest insights. A human life is never contained within a single perspective. Identity is formed not only by what we are, but also by what we become in the memory of others.

A Literary Conversation

Every enduring work of literature leaves spaces that invite the imagination. In the *Odyssey*, these silences are not omissions to be corrected, but part of Homer's artistic design. By choosing not to disclose every thought, motive or memory, he allows his characters to retain a life beyond the limits of the narrative.

The pages that follow arise from that space. They do not seek to complete the *Odyssey*, to uncover hidden meanings, or to offer an alternative interpretation of Homer. Their purpose is literary rather than philological: to imagine voices that remain faithful to the world of the epic while giving expression to experiences that Homer deliberately leaves implicit.

Such an undertaking demands restraint as much as invention. The temptation to make ancient characters speak with modern ideas is easily resisted only by remaining within the moral and emotional horizon of the poem itself. The questions explored here—memory and loss, loyalty and exile, authority and humility, the longing for home, and the search for identity through suffering—

are not modern concerns imposed upon Homer. They are themes already present within the *Odyssey*, whose enduring power lies precisely in their universality.

If these imagined voices occasionally sound familiar, it is not because Homer has been brought into the present, but because the deepest forms of human experience have never belonged to any single age.

Returning to Homer

Every generation discovers its own *Odyssey*, not because Homer's poem changes, but because those who read it do. The young are drawn to adventure; later readings reveal the cost of choice, the burden of waiting, the meaning of return, and the fragile ways in which memory shapes identity. Great literature endures because it never exhausts the questions it asks.

This companion essay was written in that spirit. It offers neither conclusions nor corrections, but an invitation to look once more at a familiar poem from a different vantage point. By allowing characters who stand at the margins of the narrative to reflect upon the events that define their lives, it seeks not to expand the *Odyssey*, but to deepen our engagement with it.

If these pages encourage even a few readers to return to Homer with greater attentiveness—to hear not only the voices that dominate the epic, but also those that remain quietly in its background—they will have fulfilled their

purpose. For the truest tribute one can pay to Homer is not to speak in his place, but to return to his poem with renewed wonder.

Nikos Vasileiadis
Athens 2026

Οι Άλλες Φωνές της Οδύσσειας

Πρόσωπα αφηγούνται τον Οδυσσέα

Νίκος Βασιλειάδης

Αθήνα 2026

Στον πατέρα μου,
που μου έμαθε τι σημαίνει να περιμένεις ένα καράβι.

Η σιωπή του Οδυσσέα

Για σχεδόν το ένα πέμπτο της *Οδύσσειας* ο πρωταγωνιστής της δεν εμφανίζεται.

Ο αναγνώστης που ανοίγει το έπος περιμένει να συναντήσει αμέσως τον Οδυσσέα, τον πολυμήχανο βασιλιά της Ιθάκης, τον άνθρωπο που επέζησε από την Τροία και παλεύει να επιστρέψει στην πατρίδα του. Ο Όμηρος, όμως, επιλέγει έναν διαφορετικό δρόμο. Στις πρώτες τέσσερις ραψωδίες ο Οδυσσέας δεν βρίσκεται ούτε στην Ιθάκη ούτε ανάμεσα στους θεούς ούτε στη σκηνή της αφήγησης. Είναι ένας άνθρωπος απόντας.

Κι όμως, η απουσία του κυριαρχεί παντού.

Στον Όλυμπο, οι θεοί συζητούν για τη μοίρα του. Στην Ιθάκη, η Πηνελόπη αγωνίζεται να διατηρήσει το κύρος του οίκου του απέναντι στους μνηστήρες. Ο Τηλέμαχος αναζητά έναν πατέρα που σχεδόν δεν θυμάται. Οι πιστοί υπηρέτες εξακολουθούν να τον αποκαλούν κύριό τους· οι αντίπαλοί του συμπεριφέρονται σαν να είναι ήδη νεκρός. Ολόκληρο το βασίλειο μοιάζει να ζει στη σκιά ενός ανθρώπου που δεν βρίσκεται εκεί.

Δεν είναι τυχαία επιλογή. Ο Όμηρος θα μπορούσε να ανοίξει το έπος με τον ήρωά του στο νησί της Καλυψώς ή επάνω στη σχεδία του, παλεύοντας με τα κύματα. Αντί γι'

αυτό, προτιμά να αφήσει τον αναγνώστη να γνωρίσει πρώτα το αποτύπωμα του Οδυσσέα και μόνο αργότερα τον ίδιο τον άνθρωπο. Η πρώτη εικόνα που σχηματίζουμε γι' αυτόν δεν προέρχεται από τις πράξεις ή τα λόγια του, αλλά από την επίδραση που ασκεί στις ζωές των άλλων.

Αυτή η αφηγηματική επιλογή δεν είναι μόνο πρωτότυπη· είναι βαθιά ανθρώπινη.

Στην πραγματική ζωή, άλλωστε, κανείς δεν γνωρίζει έναν άνθρωπο αποκλειστικά από τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζει ο ίδιος τον εαυτό του. Τον γνωρίζει μέσα από τις ιστορίες που αφηγούνται όσοι έζησαν μαζί του, όσοι τον αγάπησαν, όσοι τον φοβήθηκαν ή τον πολέμησαν. Η προσωπικότητα κάθε ανθρώπου μοιάζει με ψηφιδωτό: κάθε πρόσωπο προσθέτει μία μόνο ψηφίδα και κανείς δεν κατέχει ολόκληρη την εικόνα.

Το ίδιο συμβαίνει και με τον Οδυσσέα.

Για την Αθηνά είναι ο ευφυέστερος από τους θνητούς, ο άνθρωπος που αξίζει να σωθεί. Για τον Τηλέμαχο είναι μια σχεδόν μυθική μορφή, περισσότερο θρύλος παρά πατέρας. Η Πηνελόπη τον κρατά ζωντανό μέσα από την ελπίδα της επιστροφής του. Ο Πολύφημος θυμάται τον άνθρωπο που τον εξαπάτησε και τον τύφλωσε. Η Καλυψώ βλέπει τον θνητό που αρνήθηκε την αθανασία. Η Ναυσικά αντικρίζει έναν ναυαγό χωρίς να γνωρίζει ότι έχει μπροστά της έναν βασιλιά. Ο Εύμαιος φιλοξενεί έναν άγνωστο, χωρίς να υποψιάζεται ότι ανοίγει την πόρτα

στον κύριό του. Η Ευρύκλεια αναγνωρίζει μια ουλή, ενώ ο Άργος ο πιστός του σκύλος αρκείται σε μια μυρωδιά και ένα βλέμμα.

Κανείς τους δεν γνωρίζει ολόκληρο τον Οδυσσέα.

Και όμως, όλοι μαζί τον αποκαλύπτουν.

Ίσως εδώ να κρύβεται μία από τις μεγαλύτερες αφηγηματικές αρετές του Ομήρου. Δεν οικοδομεί τον ήρωά του ως μια μονοδιάστατη μορφή που εξαντλείται στις δικές της πράξεις και στα δικά της λόγια. Τον αφήνει να αντανακλαστεί σε δεκάδες διαφορετικά βλέμματα. Κάθε συνάντηση προσθέτει μια νέα ιδιότητα: βασιλιάς, ξένος, ναυαγός, απατεώνας, πολεμιστής, πατέρας, σύζυγος, ικέτης, εκδικητής. Καμία από αυτές τις ιδιότητες δεν αρκεί από μόνη της για να τον ορίσει. Όλες μαζί, όμως, συνθέτουν ένα από τα πιο σύνθετα πορτρέτα της παγκόσμιας λογοτεχνίας.

Αυτό ακριβώς επιχειρεί να ακολουθήσει το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας. Δεν φιλοδοξεί να αφηγηθεί ξανά την *Οδύσσεια* ούτε να προτείνει μια νέα ερμηνεία του έπους. Προσπαθεί να ακολουθήσει το νήμα που άφησε ο ίδιος ο Όμηρος: να ανασυνθέσει την εικόνα του Οδυσσέα μέσα από τις φωνές εκείνων που τον περίμεναν, τον φιλοξένησαν, τον δοκίμασαν, τον αγάπησαν, τον φοβήθηκαν ή τον έχασαν.

Ο ήρωας του βιβλίου δεν θα μιλήσει σχεδόν ποτέ.

Δεν είναι ανάγκη.

Στο τέλος, ο αναγνώστης θα τον έχει γνωρίσει όχι επειδή άκουσε τη δική του φωνή, αλλά επειδή θα έχει ακούσει όλες τις άλλες.

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ

Δεν θυμάμαι τον πατέρα μου.

Αυτό είναι το πρώτο πράγμα που πρέπει να ειπωθεί.

Οι περισσότεροι άνθρωποι κουβαλούν μέσα τους τη φωνή του πατέρα τους, μια χειρονομία, ένα βλέμμα, ένα άγγιγμα στον ώμο, κάτι που επιστρέφει ακούσια όταν περνούν τα χρόνια. Εγώ δεν είχα τίποτε από αυτά. Είχα μόνο ένα όνομα. Κι όμως, αυτό το όνομα ήταν αρκετό για να γεμίζει ολόκληρη την Ιθάκη.

Όλοι έμοιαζαν να γνωρίζουν τον Οδυσσέα καλύτερα από εμένα. Ο Εύμαιος μιλούσε για έναν αφέντη που ήξερε το όνομα κάθε ανθρώπου στο σπίτι του. Οι γέροντες θυμούνταν την οξύνοιά του. Οι μνηστήρες έτρωγαν τον πλούτο του, αλλά ποτέ δεν έπαψαν να κοιτούν ανήσυχοι προς την πόρτα, σαν να φοβούνταν πως θα εμφανιζόταν ξαφνικά. Και η μητέρα μου... εκείνη μιλούσε λίγο. Όμως η σιωπή της έλεγε περισσότερα από όλες τις αφηγήσεις των άλλων.

Ήμουν ο μόνος άνθρωπος στην Ιθάκη που δεν μπορούσε να πει: «Τον θυμάμαι».

Έτσι άρχισα να τον αναζητώ μέσα στις μνήμες των άλλων.

Στην αρχή πίστευα πως όλοι μιλούσαν για τον ίδιο άνθρωπο. Πολύ γρήγορα κατάλαβα πως καθένας τους μου παρέδιδε έναν διαφορετικό Οδυσσέα. Άλλος θυμόταν

τον σοφό σύμβουλο, άλλος τον ανυπόμονο πολεμιστή, άλλος τον φίλο που δεν εγκατέλειπε ποτέ τους συντρόφους του, κι άλλος έναν βασιλιά που ήξερε να στέκεται δίπλα στους ταπεινούς χωρίς να τους κάνει να νιώθουν μικροί.

Για χρόνια αυτό με μπέρδευε. Πώς ήταν δυνατόν ένας άνθρωπος να είναι τόσοι πολλοί μαζί;

Χρειάστηκε να μεγαλώσω για να καταλάβω πως κάθε άνθρωπος ζει διαφορετικά μέσα στη μνήμη εκείνων που τον γνώρισαν. Εγώ, όμως, δεν είχα ακόμη καμία δική μου.

Εγώ, όμως, δεν είχα ακόμη καμία δική μου.

Όταν εμφανίστηκε ο ξένος στο παλάτι, δεν ήξερα πως μια θεά είχε αποφασίσει να αλλάξει τη ζωή μου. Τον υποδέχθηκα όπως απαιτούσε η φιλοξενία των προγόνων μας, προσφέροντάς του θέση, νερό και ψωμί πριν ακόμη τον ρωτήσω το όνομά του. Εκείνος, όμως, έμοιαζε να με γνωρίζει καλύτερα απ' όσο τον γνώριζα εγώ.

Δεν μου είπε αν ο πατέρας μου ζούσε.

Μου είπε κάτι δυσκολότερο.

Ότι δεν άρμοζε στον γιο του Οδυσσέα να περιμένει άπρακτος μέσα στο ίδιο του το σπίτι, αλλά να φύγει, να αναζητήσει ανθρώπους που είχαν γνωρίσει τον πατέρα του και να ακούσει όσα είχαν να του πουν.

Τότε απογοητεύτηκα. Περίμενα μια απάντηση και μου χάρισαν ένα ταξίδι.

Σήμερα ξέρω πως οι έτοιμες απαντήσεις καθησυχάζουν· τα ταξίδια αλλάζουν τους ανθρώπους.

Πριν φύγω, κοίταξα για πρώτη φορά το παλάτι σαν να το έβλεπα με ξένα μάτια. Οι μνηστήρες είχαν καταλάβει το σπίτι του πατέρα μου, διέταζαν τους υπηρέτες του και σπαταλούσαν τον πλούτο του, ενώ εγώ είχα συνηθίσει τόσο πολύ αυτή την αδικία, ώστε την είχα πάψει να τη βλέπω. Εκείνη τη μέρα κατάλαβα πως η μεγαλύτερη δύναμη της αδικίας δεν είναι η βία της, αλλά η συνήθεια. Όταν μάθεις να ζεις μαζί της, παύεις να την πολεμάς.

Ίσως τότε να άρχισα πραγματικά να γίνομαι άνδρας.

Ο Νέστορας ήταν ο πρώτος που μου μίλησε για τον Οδυσσέα χωρίς να τον μετατρέπει σε θρύλο. Δεν μου περιέγραψε τα κατορθώματά του· μου μίλησε για έναν άνθρωπο που ήξερε να ακούει πριν μιλήσει, που περίμενε την κατάλληλη στιγμή πριν πάρει μια απόφαση και που κέρδιζε τον σεβασμό όχι επειδή ήταν ο δυνατότερος, αλλά επειδή οι άλλοι εμπιστεύονταν την κρίση του.

Αργότερα ο Μενέλαος πρόσθεσε ένα ακόμη κομμάτι. Δεν θυμόταν μόνο τον ευφυή πολεμιστή· θυμόταν έναν φίλο που άντεχε τις δυσκολίες χωρίς να χάνει την ψυχραιμία του. Κανείς τους δεν μου μίλησε για έναν άνθρωπο αλάνθαστο. Αντίθετα, όλοι θυμούνταν κάποιον που

αμφέβαλλε, περίμενε, παρατηρούσε και μόνο τότε ενεργούσε.

Τότε κατάλαβα πως ο πατέρας μου δεν ήταν μεγάλος επειδή δεν φοβόταν ποτέ. Ήταν μεγάλος επειδή δεν άφηνε τον φόβο να αποφασίζει για λογαριασμό του.

Αυτό το κατάλαβα αργότερα. Για πολλά χρόνια, όμως, θύμωνα μαζί του. Δεν το έλεγα σε κανέναν. Πώς να θυμώσεις με έναν άνθρωπο που όλοι θεωρούν ήρωα; Κι όμως, εγώ δεν είχα ανάγκη από έναν ήρωα. Είχα ανάγκη από έναν πατέρα.

Γι' αυτό συνέχισα να τον αναζητώ. Κάθε αφήγηση μού παρέδιδε ένα ακόμη κομμάτι του, μέχρι που συνειδητοποίησα πως αυτό ήταν το πραγματικό νόημα του ταξιδιού μου. Δεν ταξίδευα για να βρω τον Οδυσσέα· ταξίδευα για να ενώσω τα κομμάτια του. .

Και, χωρίς να το καταλάβω, άρχισα να αλλάζω κι εγώ.

Όταν έφυγα από την Ιθάκη, ήμουν ένας γιος που περίμενε τον πατέρα του.

Όταν επέστρεψα, ήμουν ένας άνδρας που προσπαθούσε να γίνει άξιος του.

Αναζήτησα τον πατέρα μου στα λόγια πολλών ανθρώπων. Όλοι μού έδειξαν έναν διαφορετικό Οδυσσέα. Υπήρχε όμως μία γυναίκα που δεν είχε γνωρίσει τον βασιλιά ούτε

τον ήρωα. Είχε γνωρίσει τον άνδρα που έφευγε το πρωί από το σπίτι και γύριζε το βράδυ. Τη μητέρα μου.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ

Περίμενα τον άνδρα μου είκοσι χρόνια και, αν υπάρχει κάτι που έμαθα μέσα σε αυτή τη μακρά αναμονή, είναι πως οι άνθρωποι σφάλλουν όταν πιστεύουν ότι η μεγαλύτερη δοκιμασία είναι ο χρόνος. Ο χρόνος, όσο βαρύς κι αν γίνεται, εξακολουθεί να κυλά· η μνήμη είναι εκείνη που μένει ακίνητη και σε αναγκάζει να επιστρέφεις αδιάκοπα στις ίδιες στιγμές, μέχρι να μην είσαι πια βέβαιος αν θυμάσαι όσα συνέβησαν ή όσα φοβάσαι μήπως χαθούν.

Από την τελευταία μέρα που είδα τον Οδυσσέα δεν διατήρησα ολόκληρη την εικόνα. Κανείς δεν θυμάται ποτέ μια ολόκληρη μέρα· η μνήμη είναι άδικη και κρατά μόνο ό,τι εκείνη επιλέγει. Εγώ κράτησα το χέρι του πάνω στον ώμο του μικρού Τηλέμαχου, το βλέμμα του που γύρισε για μια στιγμή προς το σπίτι, σαν να ήθελε να το αποχαιρετήσει χωρίς να το καταλάβει κανείς, τον μεταλλικό ήχο της πανοπλίας του καθώς κατέβαινε τα σκαλιά και, περισσότερο από όλα, τη σιωπή που απλώθηκε όταν έκλεισε πίσω του η πόρτα. Δεν θυμάμαι αν μου είπε κάποια τελευταία λέξη· θυμάμαι όμως εκείνη τη σιωπή, γιατί υπάρχουν φορές που η σιωπή είναι η πιο ακριβής μορφή αποχαιρετισμού.

Για πολλά χρόνια πίστευα πως αυτόν ακριβώς τον άνδρα περίμενα να μου επιστρέψει. Μόνο αργότερα κατάλαβα

πόσο αφελής ήταν αυτή η σκέψη. Ο άνθρωπος που έφυγε εκείνο το πρωί δεν μπορούσε να ξαναγυρίσει όπως ήταν, όχι επειδή φοβόμουν ότι θα πέθαινε στην Τροία, αλλά επειδή κανείς δεν διασχίζει είκοσι χρόνια πολέμου, θάλασσας και μοναξιάς χωρίς να αλλάξει. Ο χρόνος δεν λυπάται ούτε εκείνους που φεύγουν ούτε εκείνους που μένουν πίσω· εκείνος θα μεταμορφωνόταν ταξιδεύοντας από τόπο σε τόπο, κι εγώ θα μεταμορφωνόμουν μέσα στο ίδιο μου το σπίτι, χωρίς να το αντιλαμβάνομαι.

Στην αρχή μετρούσα την απουσία του με τις εποχές, ύστερα με τις γιορτές που περνούσαν χωρίς εκείνον, και αργότερα με το σώμα του παιδιού μας. Έβλεπα κάθε χρόνο τα ρούχα του Τηλέμαχου να κονταίνουν, τη φωνή του να βαθαίνει και το βλέμμα του να αποκτά σιγά σιγά την ίδια ήρεμη παρατηρητικότητα που είχε ο πατέρας του. Τότε άρχισε να με κυριεύει ένας φόβος που δεν είχα γνωρίσει ως τότε. Δεν ήταν μήπως ο Οδυσσέας είχε πεθάνει· ήταν μήπως, όταν θα επέστρεφε, θα αντίκριζε έναν γιο που είχε γίνει άνδρας χωρίς να έχει μοιραστεί μαζί του ούτε μία από τις μέρες της ενηλικίωσής του.

Οι άνθρωποι νομίζουν πως η απουσία πληγώνει εκείνον που λείπει. Η αλήθεια είναι πως τη μεγαλύτερη φθορά τη γνωρίζουν όσοι μένουν πίσω, γιατί εκείνοι καλούνται να συνεχίσουν τη ζωή δύο ανθρώπων με τις δυνάμεις του ενός. Πολλοί με θαύμασαν αργότερα επειδή περίμενα πιστά τον άνδρα μου, χωρίς ποτέ να καταλάβουν πως η αναμονή δεν ήταν κάποια σπάνια αρετή ούτε μια ηρωική

απόφαση. Ήταν απλώς η μόνη ζωή που μου είχε απομείνει. Δεν ξυπνούσα κάθε πρωί λέγοντας πως ίσως εκείνη την ημέρα θα γύριζε. Ξυπνούσα επειδή έπρεπε να φροντίσω το σπίτι του, να προστατεύσω τον γιο του και να κρατήσω όρθιο ένα βασίλειο που όλοι είχαν αρχίσει να θεωρούν ορφανό. Και, ναι, υπήρξαν νύχτες που φοβήθηκα όχι μήπως δεν επιστρέψει, αλλά μήπως περιμένοντας τόσα χρόνια είχα αγαπήσει περισσότερο την ανάμνησή του παρά τον ίδιο τον άνθρωπο. Έπειτα ντρεπόμουν ακόμη και για αυτή τη σκέψη· η αγάπη δεν λογαριάζει τις πληγές που φέρνει μαζί της ο χρόνος.

Αυτό ήταν το δικό μου ταξίδι. Δεν διέσχισα θάλασσες, δεν πάλεψα με Κύκλωπες, δεν κατέβηκα στον Άδη ούτε συνάντησα θεές που άλλαζαν τους ανθρώπους σε ζώα. Έμαθα όμως ότι υπάρχουν ταξίδια αθέατα, που δεν τα τραγουδούν οι αοιδοί γιατί δεν έχουν περιπέτειες ούτε κατορθώματα· ταξίδια που διανύονται μέσα στο ίδιο σπίτι, ανάμεσα στην ελπίδα και στην παραίτηση, ανάμεσα στην πίστη και στην εξάντληση, και που καμιά φορά διαρκούν περισσότερο από έναν πόλεμο.

Οι άνθρωποι μιλούν για τον Οδυσσέα σαν να γεννήθηκε ήδη σοφός, σαν να ήταν πάντοτε ο άνδρας που οι ποιητές ύμνησαν. Εγώ δεν γνώρισα ποτέ αυτόν τον Οδυσσέα. Γνώρισα έναν νέο που αμφέβαλλε περισσότερο απ' όσο άφηνε να φανεί και που έκρυβε τις μεγαλύτερες αγωνίες του πίσω από ένα χαμόγελο. Την παραμονή της αναχώρησής του περπατούσε για ώρες στην αυλή χωρίς

να μιλά. Δεν κοιτούσε τα πλοία που ετοιμάζονταν να αποπλεύσουν ούτε τους άνδρες που συγκεντρώνονταν για την εκστρατεία. Κοιτούσε τις ελιές, τους πέτρινους τοίχους, τις αυλές και τα γνώριμα μονοπάτια, σαν να ήθελε να αποτυπώσει μέσα του κάθε εικόνα, επειδή διαισθανόταν ότι ίσως περνούσαν πολλά χρόνια πριν τις αντικρίσει ξανά.

Εκείνο το βράδυ μου έκανε μια ερώτηση που τότε μου φάνηκε παράξενη.

«Πιστεύεις ότι ένας άνθρωπος μπορεί να φύγει για λίγο και να γυρίσει ο ίδιος;»

Ήμουν πολύ νέα για να καταλάβω τι πραγματικά με ρωτούσε και δεν βρήκα απάντηση. Σήμερα, όμως, ύστερα από όσα έζησα, ξέρω πως δεν φοβόταν τον πόλεμο όσο φοβόταν την επιστροφή. Ο πόλεμος τελειώνει κάποτε· η επιστροφή είναι εκείνη που κρίνει αν ο άνθρωπος που γυρίζει μπορεί ακόμη να κατοικήσει τη ζωή που άφησε πίσω του.

Οι περισσότεροι βασιλιάδες ονειρεύονται τη δόξα και τη φήμη που θα τους χαρίσουν οι ποιητές. Ο Οδυσσέας μιλούσε σπάνια για τέτοια πράγματα. Οι έγνοιες του ήταν σχεδόν ταπεινές: μια ελιά που χρειαζόταν κλάδεμα πριν μπει ο χειμώνας, ένας τοίχος που έπρεπε να επισκευαστεί πριν αρχίσουν οι βροχές, το αν ο μικρός Τηλέμαχος θα τον θυμόταν όταν θα μεγάλωνε. Τότε δεν καταλάβαινα γιατί αυτές οι μικρές φροντίδες είχαν μεγαλύτερη θέση

στην καρδιά του από έναν πόλεμο που θα άλλαζε τον κόσμο. Όσο περνούσαν τα χρόνια, καταλάβαινα πως οι ελιές, οι πέτρες της αυλής και το παιδί του τον είχαν απασχολήσει περισσότερο από όση δόξα μπορούσε να του χαρίσει η Τροία.

Ίσως γι' αυτό δεν χάθηκε ποτέ πραγματικά. Όσο μακριά κι αν τον έφερναν οι θάλασσες, μέσα του συνέχιζε να γυρίζει στο ίδιο σπίτι. Όχι επειδή ήταν ο εξυπνότερος ούτε επειδή οι θεοί τον ευνόησαν περισσότερο από τους άλλους, αλλά επειδή δεν έπαψε ούτε μία στιγμή να ταξιδεύει προς την Ιθάκη, ακόμη κι όταν το σώμα του βρισκόταν στις πιο μακρινές θάλασσες. Αυτό δεν το έμαθα από τους αοιδούς ούτε από τα τραγούδια που υμνούσαν τα κατορθώματά του. Το έμαθα από τις τελευταίες ημέρες που ζήσαμε μαζί πριν φύγει και, όσο περνούν τα χρόνια, τόσο περισσότερο πιστεύω πως αυτή ήταν η μεγαλύτερη δύναμή του· όχι η πανουργία, ούτε η αντοχή του στις δοκιμασίες, αλλά η σπάνια ικανότητα να αγαπά ένα σπίτι περισσότερο απ' όσο αγαπούσε τον ίδιο του τον μύθο.

ΕΥΜΑΙΟΣ

Δεν γεννήθηκα στην Ιθάκη. Όταν ήμουν ακόμη παιδί, άνθρωποι που κυνηγούσαν το κέρδος με άρπαξαν από τον τόπο μου και με πούλησαν σαν να ήμουν ζώο. Από τότε έμαθα πως η τύχη του ανθρώπου μπορεί να αλλάξει μέσα σε μία μόνο ημέρα και πως εκείνος που σήμερα κοιμάται στο σπίτι του, αύριο μπορεί να βρεθεί δούλος σε μια ξένη γη. Ίσως γι' αυτό έπαψα νωρίς να κρίνω τους ανθρώπους από τη θέση τους· έμαθα να τους κρίνω από τον τρόπο που φέρονταν σε όσους δεν μπορούσαν να τους ανταποδώσουν τίποτε.

Όταν με αγόρασε ο Λαέρτης, δεν ήμουν παρά ένα φοβισμένο παιδί. Στο σπίτι εκείνο μεγάλωσα, έμαθα τη δουλειά μου και έζησα αρκετά ώστε να δω τον μικρό Οδυσσέα να γίνεται άνδρας και, αργότερα, βασιλιάς. Δεν θα μπορούσα να μιλήσω για τις αποφάσεις που έπαιρνε στις συνελεύσεις ούτε για τις συζητήσεις του με τους άλλους άρχοντες· αυτά ανήκαν σε έναν κόσμο που δεν ήταν ο δικός μου. Εκείνο που γνώριζα ήταν ο άνθρωπος που ανέβαινε ως τις στάνες για να δει αν όλα πήγαιναν καλά και που θεωρούσε αυτονόητο να σταθεί δίπλα στη φωτιά και να ρωτήσει αν οι βοσκοί είχαν περάσει δύσκολο χειμώνα ή αν οι χοιρομητέρες είχαν γεννήσει χωρίς απώλειες.

Θα πει ίσως κανείς ότι αυτά είναι μικρά πράγματα και πως δεν αξίζει να τα θυμάται κανείς ύστερα από τόσα

χρόνια. Άλλοι θυμούνται τους βασιλιάδες για τις μάχες τους. Εγώ τους θυμάμαι από τον τρόπο που φέρονταν στους ανθρώπους που δούλευαν γι' αυτούς. Στη μάχη όλοι προσπαθούν να φανούν γενναίοι, γιατί γνωρίζουν πως οι άλλοι τους παρακολουθούν. Στην καθημερινή ζωή, αντίθετα, κανείς δεν υποκρίνεται για πολύ· εκεί μιλά ο πραγματικός χαρακτήρας.

Όταν έφυγε για την Τροία, δεν μπορούσα να φανταστώ ότι θα περνούσαν είκοσι χρόνια χωρίς να τον ξαναδώ. Στην αρχή όλοι περίμεναν την επιστροφή του, όπως περιμένει κανείς το τέλος ενός χειμώνα που αργεί να φύγει. Ύστερα άρχισαν οι αμφιβολίες και, μαζί τους, οι συμβουλές προς τη βασίλισσα να λησμονήσει έναν άνθρωπο που, όπως έλεγαν, δεν υπήρχε πια. Εγώ δεν ήξερα αν ζούσε ή αν είχε πεθάνει. Δεν είχα κανέναν τρόπο να το μάθω. Εκείνο όμως που ήξερα ήταν πως, όσο το σπίτι του στεκόταν ακόμη όρθιο, όσο ο γιος του μεγάλωνε και όσο η Πηνελόπη αρνιόταν να παραδώσει το παλάτι στους μνηστήρες, η απουσία του δεν είχε γίνει ακόμη λήθη.

Οι άνθρωποι με ρωτούσαν συχνά γιατί δεν εγκατέλειπα το κτήμα, αφού οι καιροί είχαν αλλάξει και κανείς δεν θα μου ζητούσε λογαριασμό. Δεν καταλάβαιναν ότι υπάρχουν δεσμοί που δεν γεννιούνται από τον φόβο αλλά από την ευγνωμοσύνη. Αν ο Οδυσσέας υπήρξε ο κύριός μου, υπήρξε πρώτα ένας άνθρωπος που με έκανε να αισθανθώ ότι, παρά τη μοίρα μου, δεν ήμουν απλώς ένα

εργαλείο στα χέρια του. Όταν ζεις πολλά χρόνια με έναν τέτοιο άνθρωπο, δεν παραμένεις επειδή είσαι υποχρεωμένος· παραμένεις επειδή το θεωρείς δίκαιο.

Δεν ξέρω αν η πίστη μου ήταν αρετή ή απλώς φόβος να ζήσω έναν άλλο κόσμο.

Την ημέρα που ήρθε στην καλύβα μου εκείνος ο ηλικιωμένος ζητιάνος δεν υποψιάστηκα ποιος ήταν. Είδα μπροστά μου έναν ξένο κουρασμένο από τον δρόμο και έκανα αυτό που θα όφειλε να κάνει κάθε άνθρωπος της Ιθάκης: του πρόσφερα φαγητό, κρασί και μια θέση δίπλα στη φωτιά. Καθώς τρώγαμε, η κουβέντα έφερε τον Οδυσσέα και τον άκουσα να μιλά γι' αυτόν σαν να τον είχε συναντήσει κάπου στα ταξίδια του. Δεν τον πίστεψα· τόσοι και τόσοι είχαν περάσει από το νησί όλα εκείνα τα χρόνια, φέρνοντας ειδήσεις που αποδεικνύονταν ψεύτικες. Κι όμως, πρόσεξα ότι κάθε φορά που ανέφερα το όνομα του αφέντη μου, ο ξένος σώπαινε για λίγο, σαν να βάραινε μέσα του μια ανάμνηση που δεν μπορούσε ακόμη να φανερώσει.

Όταν αργότερα μου αποκάλυψε ποιος πραγματικά ήταν, δεν ένιωσα ότι γύρισε ένας βασιλιάς. Ένιωσα ότι επέστρεψε ένας άνθρωπος, τον οποίο ο χρόνος είχε αλλάξει χωρίς να τον αλλοιώσει. Τα χρόνια είχαν χαράξει το πρόσωπό του και η ζωή είχε βαρύνει το βλέμμα του, όμως εκείνη η ήρεμη προσοχή με την οποία άκουγε τους άλλους παρέμενε η ίδια. Δεν με ρώτησε πρώτα για τα

πλούτη του ούτε για το παλάτι του. Με ρώτησε για την Πηνελόπη, για τον Τηλέμαχο, για τον γέροντα Λαέρτη και για όσους είχαν μείνει πιστοί στο σπίτι του. Τότε κατάλαβα ότι δεν είχε επιστρέψει για να ξαναπάρει έναν θρόνο· είχε επιστρέψει για να ξαναβρεί τη ζωή που είχε αφήσει πίσω του.

Από τότε πέρασαν πολλά χρόνια και οι αοιδοί συνέχισαν να τραγουδούν για τον πόλεμο της Τροίας, για τους ήρωες και για τα κατορθώματα που κάνουν τους ανθρώπους να μένουν στην ιστορία. Δεν τους αδικώ· αυτά αγαπά ο κόσμος να ακούει. Αν όμως κάποιος με ρωτούσε γιατί θυμάμαι ακόμη τον Οδυσσέα με τόση αγάπη, δεν θα του μιλούσα ούτε για μάχες ούτε για δόξα. Θα του έλεγα μόνο ότι γνώρισα έναν άνθρωπο που δεν θεώρησε ποτέ πως η αξία ενός δούλου ήταν μικρότερη από τη δική του. Δεν ξέρω αν οι ποιητές θα θυμούνται τον Οδυσσέα για την Τροία. Εγώ θα τον θυμάμαι γιατί ποτέ δεν με έκανε να νιώσω δούλος.

ΛΑΕΡΤΗΣ

Οι άνθρωποι με λυπήθηκαν περισσότερο απ' όσο μου άξιζε.

Έλεγαν πως έχασα τον γιο μου.

Δεν τον έχασα.

Τον έχασα λίγο λίγο, χρόνο με τον χρόνο, χωρίς ποτέ να μάθω αν έπρεπε να φορέσω μαύρα ή να κρατήσω ακόμη την ελπίδα.

Αυτό είναι το πιο δύσκολο πένθος. Δεν έχει τέλος ούτε αρχή. Δεν σου επιτρέπει να θρηνήσεις, γιατί πάντοτε υπάρχει η πιθανότητα να ανοίξει μια μέρα η πόρτα και να σταθεί μπροστά σου εκείνος που όλοι θεωρούν νεκρό. Μα ούτε σε αφήνει να ελπίζεις πραγματικά, γιατί κάθε χρόνος που περνά κάνει την επιστροφή όλο και πιο απίθανη.

Στην αρχή περίμενα νέα.

Ύστερα περίμενα καράβια.

Ύστερα περίμενα θαύματα.

Στο τέλος έπαψα να περιμένω και άρχισα να καλλιεργώ τη γη.

Οι άνθρωποι πίστεψαν πως αποσύρθηκα από τη ζωή επειδή λύγισα. Δεν κατάλαβαν ποτέ γιατί διάλεξα τον ελαιώνα. Δεν πήγα εκεί για να κρυφτώ. Πήγα γιατί τα

δέντρα γνωρίζουν κάτι που οι άνθρωποι ξεχνούν. Δεν βιάζονται. Ριζώνουν βαθιά, αντέχουν τους χειμώνες και συνεχίζουν να καρποφορούν ακόμη κι όταν εκείνος που τα φύτεψε δεν βρίσκεται πια κοντά τους.

Πολλές από τις ελιές εκείνες τις είχα φυτέψει μαζί με τον μικρό Οδυσσέα.

Θυμάμαι ακόμη τα χέρια του. Ήταν τόσο μικρά που δεν μπορούσαν να κρατήσουν σωστά το φτυάρι. Κουραζόταν γρήγορα και κάθε τόσο με ρωτούσε γιατί χρειάζεται να ανοίξουμε τόσο βαθύ λάκκο για ένα τόσο μικρό δεντράκι. Του είπα πως οι ρίζες πρέπει να μεγαλώσουν πριν μεγαλώσουν τα κλαδιά.

Χρόνια αργότερα κατάλαβα πως δεν του μιλούσα για τα δέντρα.

Οι αοιδοί τραγουδούν πως ο γιος μου ήταν ο σοφότερος από τους Αχαιούς. Δεν ξέρω αν έχουν δίκιο. Εκείνο που ξέρω είναι πως η σοφία του δεν γεννήθηκε στα τείχη της Τροίας ούτε στις θάλασσες που διέσχισε. Τη διέκρινα όταν ήταν ακόμη παιδί. Δεν βιαζόταν να απαντήσει. Παρατηρούσε. Άκουγε. Έμενε σιωπηλός περισσότερο από τα άλλα παιδιά. Κάποτε φοβήθηκα μήπως αυτή η σιωπή τον κάνει αδύναμο. Αργότερα κατάλαβα πως ήταν η δύναμή του.

Όταν έφυγε για την Τροία, όλοι μιλούσαν για τη δόξα που περίμενε τους νέους βασιλιάδες. Εγώ δεν σκεφτόμουν τη δόξα. Κοιτούσα μόνο την πλάτη του καθώς

απομακρυνόταν και αναρωτιόμουν αν ένας πατέρας μπορεί ποτέ να συνηθίσει τη στιγμή που ο γιος του παύει να τον ακολουθεί και αρχίζει να χαράζει τον δικό του δρόμο.

Δεν τη συνηθίζει.

Απλώς μαθαίνει να ζει μαζί της.

Κάποτε αναρωτήθηκα αν είχα κάνει λάθος που τον άφησα να φύγει. Ύστερα θυμήθηκα πως κανένας πατέρας δεν κρατά για πάντα τον γιο του

Πέρασαν είκοσι χρόνια.

Οι άνθρωποι συνέχισαν να τον αποκαλούν βασιλιά, ήρωα, πολεμιστή.

Εγώ δεν έπαψα ούτε μία μέρα να τον αποκαλώ μέσα μου παιδί.

Ύστερα ήρθε ένας ξένος στον ελαιώνα.

Μου μίλησε με ευγένεια. Με ρώτησε για τον εαυτό μου, για τον γιο μου, για την Ιθάκη. Άκουγα τη φωνή του, μα δεν είχα πια τη δύναμη να πιστέψω σε ιστορίες. Είχα γεράσει αρκετά ώστε να γνωρίζω πως η ελπίδα κουράζεται πιο γρήγορα κι από το σώμα.

Και τότε εκείνος έκανε κάτι που κανείς άλλος δεν θα μπορούσε να κάνει.

Δεν μου έδειξε το πρόσωπό του.

Μου θύμισε πράγματα που δεν γνώριζε κανένας άλλος.

Μου μίλησε για τα δέντρα που είχαμε φυτέψει μαζί, ένα ένα. Για τις αχλαδιές, τις μηλιές, τις συκιές, τις ελιές. Θυμόταν τη θέση τους, τον αριθμό τους, ακόμη και τη μέρα που του τις είχα χαρίσει.

Τότε κατάλαβα.

Δεν αναγνώρισα τον βασιλιά.

Αναγνώρισα το παιδί.

Οι άνθρωποι λένε πως ο χρόνος τα αλλάζει όλα.
Κι όμως, όταν τον άκουσα να απαριθμεί εκείνα τα δέντρα, κατάλαβα πως υπήρχαν πράγματα που ούτε είκοσι χρόνια δεν μπορούσαν να σβήσουν.

Όταν τον αγκάλιασα, δεν αισθάνθηκα πως επέστρεφε ο βασιλιάς της Ιθάκης. Επέστρεφε το παιδί μου.

Τότε κατάλαβα πως οι γονείς δεν χαρίζουν μόνο ζωή στα παιδιά τους.

Κάποτε, αν είναι τυχεροί, τα παιδιά επιστρέφουν και τη χαρίζουν πίσω.

ΝΕΣΤΟΡΑΣ

Οι άνθρωποι αποκαλούν σοφό όποιον έζησε πολλά χρόνια.

Δεν γνωρίζουν πόσο ακριβά πληρώνεται καμιά φορά η μακροζωία.

Για να γεράσει ένας άνθρωπος πρέπει πρώτα να δει να φεύγουν πολλοί άλλοι. Φίλοι, συμπολεμιστές, αδέλφια, παιδιά. Κάθε χρόνος που προστίθεται στη ζωή σου είναι μια θέση που αδειάζει στο τραπέζι σου.

Έζησα αρκετά ώστε να επιστρέψω από την Τροία, όταν τόσοι καλύτεροι από εμένα έμειναν για πάντα εκεί. Έζησα αρκετά ώστε να δω πέντε από τους γιους μου να φεύγουν πριν από μένα. Οι άνθρωποι βλέπουν τα λευκά μου μαλλιά και μιλούν για τη σοφία μου. Εγώ ξέρω πως η σοφία είναι πολλές φορές το όνομα που δίνουμε στον πόνο όταν έχει πάψει πια να φωνάζει.

Όταν πρωτογνώρισα τον Οδυσσέα ήταν ακόμη νέος. Δεν ξεχώριζε επειδή μιλούσε περισσότερο από τους άλλους. Ξεχώριζε επειδή ρωτούσε περισσότερο. Οι περισσότεροι νέοι ζητούν τη συμβουλή ενός γέροντα μόνο και μόνο για να ακούσουν από το στόμα του αυτό που έχουν ήδη αποφασίσει. Εκείνος ήταν διαφορετικός. Άκουγε πραγματικά. Δεν βιαζόταν να αντιμιλήσει ούτε να αποδείξει ότι είχε δίκιο. Έφευγε πάντοτε με περισσότερες σκέψεις απ' όσες είχε όταν ερχόταν.

Για πολλά χρόνια πίστευα πως ήμουν εγώ εκείνος που τον δίδασκε.

Μόνο στα γεράματά μου κατάλαβα πως δεν ήταν όλη η αλήθεια.

Ο Οδυσσέας ερχόταν συχνά να ζητήσει τη γνώμη μου. Με άφηνε να μιλώ χωρίς να με διακόπτει ποτέ. Έγνεφε, χαμογελούσε, ζητούσε να του εξηγήσω ξανά όσα δεν είχε καταλάβει. Έφευγα από αυτές τις συζητήσεις με την ευχάριστη βεβαιότητα πως είχα βοηθήσει έναν νέο βασιλιά να γίνει καλύτερος.

Χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια για να συνειδητοποιήσω πως, όσο εγώ πίστευα ότι του χάριζα τη σοφία μου, εκείνος μάθαινε κάτι ακόμη πιο πολύτιμο. Μάθαινε εμένα.

Με είχε χρησιμοποιήσει.

Όχι με πονηριά ούτε με δόλο. Με εκείνη τη λεπτή ευφυΐα που καταλαβαίνει πως οι άνθρωποι αποκαλύπτουν τον εαυτό τους όταν αισθάνονται ότι κάποιος τους ακούει πραγματικά. Εγώ του μιλούσα για βασιλιάδες, για πολέμους και για αποφάσεις. Εκείνος μάθαινε πώς σκέφτεται ένας γέρος, πώς γεννιούνται οι φόβοι, πώς αλλάζει ο άνθρωπος όταν περάσουν τα χρόνια.

Όταν το κατάλαβα, δεν θύμωσα.

Χαμογέλασα.

Γιατί εκείνη τη στιγμή κατάλαβα πως ο Οδυσσέας δεν αναζητούσε ποτέ μόνο συμβουλές. Αναζητούσε τους ανθρώπους.

Στις συνελεύσεις των Αχαιών καθόταν συχνά σιωπηλός, ενώ οι υπόλοιποι βιαζόμασταν να μιλήσουμε. Μερικοί νόμιζαν πως δίσταζε. Εγώ ήξερα καλύτερα. Περίμενε να ακούσει όλους τους άλλους πριν αποφασίσει ποια γνώμη άξιζε πραγματικά να σωθεί. Δεν τον ενδιέφερε να νικήσει σε μια συζήτηση. Τον ενδιέφερε να μη χαθεί η σωστή απόφαση μέσα στον θόρυβο των πολλών.

Οι νέοι πιστεύουν πως η εμπειρία βρίσκεται στα λόγια των γερόντων.

Κάνουν λάθος.

Η εμπειρία βρίσκεται κυρίως στις σιωπές τους.

Όσο μεγαλώνει ο άνθρωπος, δεν αποκτά περισσότερες απαντήσεις. Μαθαίνει απλώς ποιες ερωτήσεις δεν έχουν οριστική απάντηση. Ο Οδυσσέας ήταν από τους ελάχιστους που το κατάλαβαν όσο ήταν ακόμη νέοι.

Όταν τελείωσε ο πόλεμος, οι περισσότεροι πίστεψαν πως οι συμφορές μας είχαν τελειώσει. Εγώ ήξερα πως τότε μόλις άρχιζαν. Οι πόλεμοι δεν συνεχίζονται μόνο στα πεδία των μαχών. Συνεχίζονται μέσα στους ανθρώπους που επιστρέφουν. Άλλοι γυρίζουν στην πατρίδα τους χωρίς να μπορέσουν ποτέ να επιστρέψουν πραγματικά στον εαυτό τους.

Γι' αυτό δεν παραξενεύτηκα όταν έμαθα πόσα υπέφερε ο Οδυσσέας στον δρόμο της επιστροφής. Εκείνος δεν πολεμούσε μόνο τους ανέμους και τους θεούς. Πολεμούσε για να μη χάσει αυτό που ήταν πριν από τον πόλεμο.

Χρόνια αργότερα ήρθε στην Πύλο ο Τηλέμαχος.

Καθώς τον κοιτούσα, νόμιζα πως έβλεπα πάλι τον πατέρα του νέο. Όχι γιατί του έμοιαζε στο πρόσωπο. Αλλά γιατί έκανε τις ίδιες ερωτήσεις. Δεν ζητούσε να μάθει μόνο αν ο Οδυσσέας ζούσε. Ήθελε να μάθει ποιος άνθρωπος ήταν. Εκείνη τη στιγμή κατάλαβα πως ο γιος είχε ήδη αρχίσει να του μοιάζει περισσότερο απ' όσο ο ίδιος γνώριζε.

Του μίλησα όσο καλύτερα μπορούσα. Όχι για τον Δούρειο Ίππο ούτε για τα κατορθώματα που τραγουδούν οι αοιδοί. Αυτά θα τα μάθαινε από άλλους. Του μίλησα για έναν άνθρωπο που άκουγε περισσότερο απ' όσο μιλούσε. Για έναν βασιλιά που δεν φοβόταν να αλλάξει γνώμη όταν κάποιος του έδειχνε έναν καλύτερο δρόμο. Για έναν νέο που είχε την ταπεινότητα να κάθεται δίπλα σ' έναν γέρο και να τον αφήνει να πιστεύει πως εκείνος δίδασκε.

Αν με ρωτούσε κανείς σήμερα ποια ήταν η μεγαλύτερη αρετή του Οδυσσέα, δεν θα μιλούσα ούτε για την πανουργία του ούτε για τη γενναιότητά του.

Θα έλεγα πως γνώριζε κάτι που οι περισσότεροι άνθρωποι μαθαίνουν πολύ αργά ή δεν μαθαίνουν ποτέ.

Πως κάθε άνθρωπος που συναντάς γνωρίζει κάτι που εσύ αγνοείς.

Και πως όποιος μάθει να ακούει αυτό το κάτι, γίνεται σοφότερος χωρίς να χρειαστεί ποτέ να αποδείξει ότι είναι ο σοφότερος.

ΜΕΝΕΛΑΟΣ

Όσοι δεν γνώρισαν τον Οδυσσέα πιστεύουν ότι η μεγαλύτερη αρετή του ήταν η ευφυΐα του. Δεν τους κατηγορώ· έτσι τον έμαθαν από τους αοιδούς, που αγαπούν τα παράδοξα τεχνάσματα και τις ιστορίες που κάνουν τους ανθρώπους να θαυμάζουν. Εγώ όμως έζησα μαζί του δέκα ολόκληρα χρόνια κάτω από τα τείχη της Τροίας και, αν με ρωτούσε κανείς τι ήταν εκείνο που τον ξεχώριζε από όλους τους άλλους, δεν θα μιλούσα πρώτα για την ευφυΐα του. Θα έλεγα πως ήταν ο άνθρωπος που ήξερε να περιμένει. Μερικές φορές τον ζήλευα. Όχι γιατί ήταν σοφότερος από εμένα· αλλά γιατί έμοιαζε να γνωρίζει πάντοτε πού πραγματικά ανήκε.

Ο πόλεμος είναι ο χειρότερος δάσκαλος της υπομονής. Οι νέοι βασιλιάδες θέλουν να επιτεθούν αμέσως, γιατί πιστεύουν ότι η ορμή είναι το ίδιο πράγμα με το θάρρος. Οι γηραιότεροι φοβούνται μήπως κάθε καθυστέρηση εκληφθεί ως αδυναμία. Έτσι, οι περισσότεροι παίρνουν αποφάσεις για να δείξουν ότι είναι αποφασιστικοί, όχι

επειδή είναι βέβαιοι πως έχουν δίκιο. Ο Οδυσσέας διέφερε από όλους μας. Δεν βιαζόταν να μιλήσει στις συνελεύσεις και πολλές φορές άφηνε τους άλλους να εξαντλήσουν τις βεβαιότητές τους πριν εκθέσει τη δική του γνώμη. Τότε νόμιζα πως απλώς ήταν προσεκτικός. Με τα χρόνια κατάλαβα ότι είχε καταλάβει κάτι που εμείς αργήσαμε να μάθουμε: ο άνθρωπος που ακούει περισσότερο απ' όσο μιλά συγκεντρώνει πάντοτε περισσότερη αλήθεια από εκείνον που σπεύδει να δώσει απαντήσεις.

Δεν συμφωνούσαμε πάντοτε. Υπήρξαν στιγμές που εγώ, ο αδελφός μου ή ο Αίας πιστεύαμε πως η τιμή απαιτούσε μια άμεση σύγκρουση, ενώ εκείνος ζητούσε να περιμένουμε μία ακόμη ημέρα, να στείλουμε πρώτα ανιχνευτές ή να εξετάσουμε αν υπήρχε δρόμος που δεν είχαμε ακόμη δει. Εκείνη η στάση εκνεύριζε πολλούς, γιατί οι άνθρωποι συγχωρούν ευκολότερα ένα γενναίο λάθος παρά μια συνετή αναβολή. Η αναμονή μοιάζει συχνά με δειλία σε όσους δεν μπορούν να διακρίνουν τη διαφορά.

Μια φορά, ύστερα από μια θυελλώδη συνέλευση, του είπα πως αν συνεχίζαμε να περιμένουμε, ο στρατός θα διαλυόταν. Με κοίταξε και χαμογέλασε.

«Μερικές φορές», μου είπε, «οι άνθρωποι κουράζονται όχι επειδή ο δρόμος είναι μακρύς, αλλά επειδή δεν ξέρουν προς τα πού βαδίζουν.»

Τότε δεν τον κατάλαβα. Τον κατάλαβα χρόνια αργότερα, όταν περιπλανιόμουν κι εγώ στις θάλασσες της επιστροφής.

Ύστερα από δέκα χρόνια πολέμου έμαθα ότι η υπομονή απαιτεί μεγαλύτερο θάρρος από την ορμή. Για να ορμήσει κανείς αρκεί μια στιγμή ενθουσιασμού· για να περιμένει χρειάζεται να αντέξει την πίεση των άλλων, τις ειρωνείες, ακόμη και την αμφιβολία μήπως τελικά εκείνοι έχουν δίκιο κι εσύ σφάλλεις. Ο Οδυσσέας άντεχε αυτή τη μοναξιά χωρίς να πικραίνεται. Δεν επιδίωκε να έχει πάντοτε τον τελευταίο λόγο· επιδίωκε να βρεθεί η σωστή λύση, ακόμη κι αν αυτή προερχόταν από κάποιον άλλον.

Ίσως γι' αυτό κανείς μας δεν ένιωθε ότι απειλείται από την παρουσία του. Υπάρχουν άνθρωποι τόσο λαμπροί ώστε κάνουν τους άλλους να αισθάνονται μικρότεροι. Ο Οδυσσέας δεν ήταν έτσι. Όταν έβγαινες από μια συζήτηση μαζί του, είχες την εντύπωση ότι η απόφαση ήταν και δική σου, ακόμη κι αν εκείνος σε είχε οδηγήσει αθόρυβα προς αυτήν. Δεν κυβερνούσε τις γνώμες των ανθρώπων· τις συγκέντρωνε, τις δοκίμαζε και τις συνέθετε, όπως ο καλός κυβερνήτης συνταιριάζει τους ανέμους με τη θάλασσα αντί να προσπαθεί να τους νικήσει.

Πολλοί απέδωσαν σε εκείνον την επινόηση του Δούρειου Ίππου. Δεν γνωρίζω αν η ιδέα γεννήθηκε αποκλειστικά από τον νου του ή αν διαμορφώθηκε μέσα από τις

ατέλειωτες συζητήσεις που κάναμε τις τελευταίες ημέρες του πολέμου. Εκείνο που γνωρίζω είναι ότι, όταν οι περισσότεροι από εμάς είχαμε κουραστεί τόσο ώστε να βλέπουμε μόνο δύο δρόμους, τη συνέχιση της ίδιας πολιορκίας ή την ταπεινωτική επιστροφή, ο Οδυσσέας εξακολουθούσε να πιστεύει ότι υπήρχε και μια τρίτη δυνατότητα, αρκεί να είχαμε την υπομονή να την αναζητήσουμε. Αυτό ήταν ίσως το μεγαλύτερο χάρισμά του: δεν θεωρούσε ποτέ ότι η πραγματικότητα περιορίζεται στις λύσεις που φαίνονται με την πρώτη ματιά.

Όταν αργότερα έμαθα πόσα υπέφερε στον δρόμο της επιστροφής, δεν παραξενεύτηκα που άντεξε περισσότερο από άλλους. Εκείνος είχε ασκηθεί χρόνια ολόκληρα στην πιο δύσκολη αρετή: να μη γίνεται δούλος της βιασύνης του. Οι θεοί μπορεί να δοκιμάζουν τους ανθρώπους με καταιγίδες και συμφορές, όμως πολλές φορές τους δοκιμάζουν ακόμη πιο σκληρά, αναγκάζοντάς τους να περιμένουν χωρίς να γνωρίζουν πότε θα τελειώσει η δοκιμασία τους.

Σήμερα, που όλοι εμείς έχουμε γεράσει και τα περισσότερα από όσα ζήσαμε έγιναν ήδη τραγούδια, με ρωτούν συχνά γιατί ο Οδυσσέας κατόρθωσε να αφήσει τόσο βαθύ ίχνος στη μνήμη όσων τον γνώρισαν. Δεν πιστεύω ότι οφειλόταν μόνο στην εξυπνάδα του ούτε στην ανδρεία του. Αυτές τις αρετές τις συνάντησα και σε άλλους. Εκείνο που δύσκολα συναντά κανείς είναι ένας

άνθρωπος που δεν βιάζεται να αποδείξει την αξία του, γιατί γνωρίζει ότι η αλήθεια δεν αποκαλύπτεται πάντοτε στον πρώτο δρόμο που ανοίγεται μπροστά μας.

Σήμερα, ύστερα από τόσα χρόνια, ξέρω πως δεν ζήλευα την ευφυΐα του ούτε τις νίκες του.

Ζήλευα κάτι πολύ πιο απλό.

Εκείνος, ακόμη και μέσα στην Τροία, δεν έπαψε ποτέ να ανήκει στην Ιθάκη.

Εγώ χρειάστηκα μια ζωή για να ξαναβρώ τη Σπάρτη μέσα μου

ΕΛΕΝΗ

Έζησα αρκετά ώστε να δω πολλούς ανθρώπους να αλλάζουν πρόσωπο. Άλλοι γίνονταν αγριότεροι όταν φορούσαν την πανοπλία τους, άλλοι πιο πράοι όταν επέστρεφαν στα σπίτια τους, ενώ δεν ήταν λίγοι εκείνοι που έκρυβαν πίσω από τα ωραία τους λόγια μια ψυχή πολύ μικρότερη από όση ήθελαν να δείχνουν. Όσο περνούσαν τα χρόνια, έπαψα να εμπιστεύομαι τις όψεις των ανθρώπων και έμαθα να αναζητώ κάτι βαθύτερο, εκείνο που δεν αλλάζει όσο κι αν αλλάξει το ένδυμα, η τύχη ή η ηλικία.

Γι' αυτό δεν παραξενεύτηκα όταν, μια ημέρα, εμφανίστηκε στην Τροία ένας ζητιάνος που κανείς δεν

πρόσεξε. Τα ρούχα του ήταν κουρελιασμένα, το σώμα του σημαδεμένο από χτυπήματα και η στάση του τόσο ταπεινή ώστε οι περισσότεροι απέστρεψαν το βλέμμα τους χωρίς δεύτερη σκέψη. Εγώ όμως στάθηκα λίγο περισσότερο επάνω του. Δεν ξέρω αν ήταν ο τρόπος που παρατηρούσε τον χώρο χωρίς να φαίνεται πως παρατηρεί, αν ήταν η σιωπή του ή εκείνη η παράξενη αυτοκυριαρχία που δεν εγκαταλείπει ποτέ έναν άνθρωπο συνηθισμένο να κυβερνά πρώτα τον εαυτό του και ύστερα τους άλλους. Όπως κι αν έγινε, πριν ακόμη μου μιλήσει ήξερα ποιος ήταν.

Όλοι θυμούνται πως τον αναγνώρισα κάτω από τα κουρέλια του. Κανείς δεν αναρωτήθηκε αν εγώ αναγνώριζα ακόμη τη γυναίκα που ήμουν πριν από την Τροία.

Δεν τον πρόδωσα.

Τον οδήγησα σε ένα μέρος όπου δεν θα τον έβλεπαν, του έφερα νερό να πλυθεί και καθαρά ρούχα για να ντυθεί, και μόνο όταν έκλεισε η πόρτα τον κοίταξα στα μάτια και τον φώναξα με το αληθινό του όνομα. Δεν θυμάμαι όλα όσα είπαμε εκείνη την ημέρα· οι μεγάλες συζητήσεις χάνονται με τα χρόνια. Θυμάμαι όμως το βλέμμα του, που δεν είχε μέσα του ούτε φόβο ούτε αλαζονεία. Ήξερε ότι η ζωή του βρισκόταν στα χέρια μιας γυναίκας που, αν το αποφάσιζε, θα μπορούσε να φωνάξει τους φρουρούς και να τελειώσει τον πόλεμο μέσα σε μία μόνο ώρα. Κι όμως, στάθηκε απέναντί μου χωρίς να παρακαλεί και χωρίς να

απειλεί. Μου φέρθηκε σαν να ήμασταν δύο άνθρωποι που είχαν κουραστεί εξίσου από όσα τους είχαν αναγκάσει να ζήσουν οι θεοί.

Από τότε άκουσα πολλούς να μιλούν για την πανουργία του Οδυσσέα. Δεν διαφωνώ· ήταν πράγματι ικανός να κρύψει την ταυτότητά του καλύτερα από κάθε άλλον. Εκείνο όμως που μου έμεινε δεν ήταν η τέχνη της μεταμφίεσης αλλά το αντίθετό της. Κάτω από τα κουρέλια εξακολουθούσε να υπάρχει ο ίδιος άνθρωπος. Η αξιοπρέπεια δεν είχε εγκαταλείψει ούτε τη στάση του σώματός του ούτε τον τρόπο με τον οποίο κοιτούσε τους άλλους. Μπορούσε να αλλάξει όψη, να αλλάξει όνομα, ακόμη και φωνή, όμως δεν μπορούσε να γίνει κάποιος άλλος, γιατί ο χαρακτήρας του αντιστεκόταν στις μάσκες περισσότερο απ' όσο το πρόσωπό του.

Ίσως γι' αυτό μπόρεσε αργότερα να επιστρέψει στην Ιθάκη ντυμένος και πάλι σαν ζητιάνος χωρίς να χαθεί μέσα στον ρόλο που υποδυόταν. Οι περισσότεροι άνθρωποι, όταν φορούν για πολύ μια μάσκα, αρχίζουν να πιστεύουν ότι είναι το αληθινό τους πρόσωπο. Ο Οδυσσέας χρησιμοποιούσε τις μάσκες όπως ο ναυτικός χρησιμοποιεί το πανί του πλοίου· γνώριζε ότι είναι ένα μέσο για να φτάσει στον προορισμό του και όχι ένας τόπος όπου πρέπει να κατοικήσει.

Συχνά αναρωτήθηκα αν αυτή η δύναμη ήταν δώρο ή βάρος. Για να μπορέσει κανείς να γίνει τόσοι

διαφορετικοί άνθρωποι, πρέπει πρώτα να γνωρίζει πολύ καλά ποιος πραγματικά είναι. Αλλιώς κινδυνεύει να χαθεί μέσα στις ίδιες του τις μεταμορφώσεις. Ο Οδυσσέας δεν χάθηκε ποτέ. Επέστρεφε πάντοτε στον εαυτό του, όπως επέστρεφε πάντοτε η σκέψη του στην Ιθάκη, γιατί η πατρίδα του δεν ήταν μόνο ένας τόπος αλλά και μια εσωτερική πυξίδα που δεν έπαψε ποτέ να τον οδηγεί.

Οι άνθρωποι εξακολουθούν να πιστεύουν ότι εκείνη την ημέρα στην Τροία έσωσα τη ζωή του. Δεν είμαι βέβαιη πως είναι αλήθεια. Ίσως απλώς αναγνώρισα αυτό που οι άλλοι δεν μπορούσαν να δουν: ότι υπάρχουν άνθρωποι των οποίων η ταυτότητα δεν κατοικεί στο πρόσωπό τους αλλά στον τρόπο με τον οποίο υπάρχουν μέσα στον κόσμο. Αυτούς μπορεί κανείς να τους μεταμφιέσει, να τους ταπεινώσει ή να τους εξορίσει· δεν μπορεί όμως να τους μετατρέψει σε κάποιον άλλον.

Ίσως γι' αυτό τον αναγνώρισα. Δεν είδα τον βασιλιά κάτω από τα κουρέλια. Είδα έναν άνθρωπο που, παρά τις μάσκες του, δεν είχε πάψει να είναι ο εαυτός του. Και λαχτάρησα να πιστέψω πως το ίδιο μπορούσε να ισχύει και για μένα.

ΚΙΡΚΗ

Οι άνθρωποι με θυμούνται για τα φίλτρα μου και για τα ζώα που περιφέρονταν γύρω από το σπίτι μου σαν να είχαν γεννηθεί έτσι από την αρχή του κόσμου. Πιστεύουν πως η δύναμή μου βρισκόταν στην ικανότητα να αλλάζω τη μορφή των ανθρώπων, να μετατρέπω έναν πολεμιστή σε χοίρο ή έναν βασιλιά σε θηρίο. Πόσο λίγο κατάλαβαν την τέχνη μου. Καμιά μαγεία δεν μπορεί να δημιουργήσει κάτι που δεν υπάρχει ήδη. Τα βότανά μου δεν γεννούσαν το κτήνος· απλώς έσβηναν για λίγο εκείνο το λεπτό πέπλο που οι άνθρωποι ονομάζουν πολιτισμό και άφηναν να φανεί η αλήθεια που έκρυβαν μέσα τους. Εκείνοι που έγιναν χοίροι είχαν από καιρό παραδοθεί στη λαιμαργία και στη λήθη· εγώ απλώς τους χάρισα ένα σώμα αντάξιο της ψυχής τους.

Όταν οι σύντροφοι του Οδυσσέα πέρασαν το κατώφλι του σπιτιού μου, κατάλαβα αμέσως πως δεν διέφεραν από τους τόσους άλλους που είχαν φτάσει πριν από αυτούς. Ήταν εξαντλημένοι από το ταξίδι, πεινασμένοι, φοβισμένοι, πρόθυμοι να πιστέψουν ότι η ανάπαυση είναι πάντοτε ασφαλής. Τους πρόσφερα τροφή, κρασί και λήθη, κι εκείνοι δέχθηκαν τα πάντα χωρίς να αναρωτηθούν τι τίμημα κρύβεται πίσω από κάθε εύκολο δώρο. Δεν ήταν δύσκολο να τους μεταμορφώσω. Είχαν ήδη αρχίσει μόνοι τους το έργο πολύ πριν τους αγγίξουν τα βότανά μου.

Ο Οδυσσέας όμως στάθηκε απέναντί μου σαν άνθρωπος που είχε ήδη περάσει από μια μακρά μαθητεία στον ίδιο του τον εαυτό. Οι αοιδοί λένε πως τον προστάτευσε το μώλυ που του χάρισε ο Ερμής, λες και ένα βότανο αρκεί για να νικήσει κάθε ξόρκι. Δεν αμφισβητώ το δώρο του αγγελιοφόρου των θεών· όμως κανένα φυτό δεν σώζει έναν άνθρωπο που έχει ήδη αποφασίσει να χαθεί. Το μώλυ μπορεί να ανοίξει μια πόρτα· δεν περνά όμως κανείς το κατώφλι χωρίς τη δική του βούληση. Για πολλά χρόνια πίστευα πως εκείνος ήταν ο μόνος θνητός που είχε νικήσει τη μαγεία μου. Μόνο αργότερα κατάλαβα ότι έκανα λάθος. Δεν είχε νικήσει τίποτε, γιατί μέσα του δεν υπήρχε εκείνο το ρήγμα από όπου μπορούσε να εισχωρήσει η δύναμή μου. Μπορούσα να αλλάξω τη μορφή ενός ανθρώπου, όχι όμως τον πυρήνα του, κι ο Οδυσσέας είχε ήδη βρει αυτόν τον πυρήνα πριν ακόμη φτάσει στο νησί μου.

Έμεινε κοντά μου έναν ολόκληρο χρόνο και οι άνθρωποι επιμένουν να πιστεύουν πως τον κράτησα αιχμάλωτο με τα χάδια, τα πλούσια τραπέζια και τη λήθη που προσφέρει η ησυχία ενός νησιού. Δεν γνώρισαν ποτέ πραγματικά τον άνθρωπο για τον οποίο μιλούν. Στην αρχή περίμενα πως, όσο περνούσε ο καιρός, η μνήμη της Ιθάκης θα ξεθώριαζε όπως ξεθωριάζει κάθε ανάμνηση όταν δεν την τρέφει η καθημερινότητα. Ύστερα περίμενα να σβήσει από μέσα του η μορφή της Πηνελόπης. Αργότερα πίστεψα πως, έστω για λίγο, θα κουραζόταν να είναι ο Οδυσσέας και θα δεχόταν να γίνει απλώς ένας άνθρωπος χωρίς παρελθόν

και χωρίς μέλλον, ένας ακόμη φιλοξενούμενος της λήθης μου. Δεν συνέβη τίποτε από όλα αυτά. Όσο περισσότερο τον παρατηρούσα, τόσο περισσότερο καταλάβαινα πως δεν ήταν εγώ που τον κρατούσα στο νησί μου. Εκείνος είχε επιλέξει να μείνει μέχρι να επουλωθεί μέσα του κάτι που ούτε οι θεοί ούτε οι άνθρωποι μπορούν να θεραπεύσουν με τη βία.

Τότε συνειδητοποίησα ότι ακόμη και οι πιο γενναίοι έχουν ανάγκη από μια εποχή σιωπής. Ύστερα από τόσα χρόνια πολέμου, μετά από τόσες νίκες που έμοιαζαν περισσότερο με ήττες και τόσους θανάτους που κανείς αοιδός δεν θα τραγουδούσε ποτέ, ο Οδυσσέας δεν αναζητούσε την ηδονή ούτε την αθανασία. Αναζητούσε τον χρόνο που χρειάζεται ένας άνθρωπος για να ακούσει ξανά τη δική του φωνή. Υπάρχουν τραύματα που δεν κλείνουν με φάρμακα ούτε με θεϊκές επεμβάσεις· χρειάζονται μόνο σιωπή. Και η σιωπή είναι κάτι που οι θνητοί φοβούνται περισσότερο κι από τον πόλεμο.

Όταν κατάλαβα πως είχε έρθει η ώρα να φύγει, δεν προσπάθησα να τον κρατήσω. Ήξερα ότι κάθε προσπάθεια θα ήταν μάταιη. Υπάρχουν άνθρωποι που δένουν την ψυχή τους στον τόπο όπου βρίσκονται, κι άλλοι που τη δένουν στον τόπο όπου πρέπει να επιστρέψουν. Ο Οδυσσέας ανήκε στη δεύτερη κατηγορία. Γι' αυτό του είπα πως ο δρόμος για την Ιθάκη δεν περνούσε μόνο από θάλασσες και ανέμους αλλά και από τον Άδη. Δεν του αποκάλυπτα ένα μυστικό των θεών· του

φανέρωνα απλώς το τίμημα της επιστροφής. Όποιος επιθυμεί πραγματικά να γυρίσει στην πατρίδα του οφείλει πρώτα να αντικρίσει εκείνο που θα ήθελε να αποφύγει περισσότερο από καθετί άλλο: τη βεβαιότητα ότι και ο ίδιος είναι θνητός.

Πολλοί νόμισαν αργότερα πως του έδειξα το μέλλον, πως γνώριζα κάθε στροφή του ταξιδιού του και κάθε κίνδυνο που θα συναντούσε. Οι άνθρωποι αποδίδουν εύκολα στους θεούς μια παντογνωσία που ούτε οι ίδιοι οι θεοί κατέχουν. Δεν δείχνουμε ποτέ το μέλλον· δείχνουμε μόνο τους δρόμους που ανοίγονται μπροστά στον άνθρωπο. Οι Σειρήνες, η Σκύλλα, η Χάρυβδη, τα βόδια του Ήλιου ήταν πιθανότητες, όχι αποφάσεις. Η απόφαση ανήκε πάντοτε στον ίδιο. Κι αυτό ήταν ίσως το χαρακτηριστικό που θαύμασα περισσότερο σε εκείνον. Δεν μου ζήτησε ποτέ να πάρω τη θέση της δικής του βούλησης. Δεν αναζήτησε μια προφητεία που θα τον απαλλάξει από την ευθύνη των πράξεών του. Ήθελε μόνο να γνωρίζει ποιο θα ήταν το τίμημα κάθε επιλογής, γιατί είχε ήδη καταλάβει ότι η ελευθερία δεν σημαίνει να διαλέγεις χωρίς κόστος, αλλά να αποδέχεσαι το κόστος αυτού που διάλεξες.

Οι άνθρωποι εξακολουθούν να με αποκαλούν μάγισσα, κι ίσως να έχουν δίκιο. Όμως όσο περνούν οι αιώνες, τόσο περισσότερο πιστεύω πως η μεγαλύτερη μαγεία δεν είναι να αλλάζεις τους άλλους αλλά να τους υποχρεώνεις να αντικρίσουν εκείνο που κρύβουν από τον ίδιο τους τον

εαυτό. Σ' αυτό το σημείο ο Οδυσσέας δεν με είχε ανάγκη. Είχε ήδη κοιτάξει αρκετές φορές μέσα στο σκοτάδι του ώστε να μη φοβάται πια αυτό που θα έβλεπε. Ίσως γι' αυτό, όταν το πλοίο του χάθηκε πίσω από τον ορίζοντα και το νησί μου βυθίστηκε ξανά στην ίδια γαλήνη που γνώριζε αιώνες ολόκληρους, κατάλαβα πως ο μόνος άνθρωπος που είχε πραγματικά μεταμορφωθεί από εκείνη τη συνάντηση ήμουν εγώ. Για πρώτη φορά στη μακρά μου ζωή συνάντησα έναν θνητό που δεν ζήτησε να γίνει κάτι διαφορετικό από αυτό που ήταν, κι έτσι αναγκάστηκα να αναρωτηθώ μήπως η πιο ισχυρή μορφή μαγείας δεν είναι εκείνη που αλλάζει τον κόσμο, αλλά εκείνη που μας διδάσκει να αποδεχόμαστε την αλήθεια του.

ΑΧΙΛΛΕΑΣ

Ο Οδυσσέας με βρήκε εκεί όπου δεν υπάρχει πια ημέρα ούτε νύχτα, εκεί όπου οι άνθρωποι δεν μετρούν τον χρόνο γιατί ο χρόνος έχει πάψει να σημαίνει οτιδήποτε. Οι σκιές δεν περιμένουν, δεν ελπίζουν και δεν φοβούνται· υπάρχουν μόνο όσο διαρκεί η μνήμη τους, κι ακόμη κι αυτή μοιάζει να εξασθενεί σαν απόηχος που χάνεται μέσα σε μια απέραντη σιωπή.

Όταν ήμουν ζωντανός, πίστευα πως τίποτε δεν άξιζε περισσότερο από τη δόξα. Γνώριζα ότι, αν έμενα στην πατρίδα μου, θα ζούσα πολλά χρόνια χωρίς να αφήσω

πίσω μου όνομα. Γνώριζα επίσης ότι, αν πήγαινα στην Τροία, η ζωή μου θα ήταν σύντομη, όμως οι άνθρωποι θα με θυμούνταν όσο θα υπήρχαν αοιδοί να τραγουδούν τα κατορθώματά μου. Δεν δίστασα ούτε στιγμή. Διάλεξα τον σύντομο δρόμο προς την αθανασία του ονόματος, γιατί τότε πίστευα πως αυτό ήταν το ύψιστο αγαθό που μπορούσε να κατακτήσει ένας άνθρωπος.

Μόνο όταν πέρασα το κατώφλι του Άδη κατάλαβα πόσο λίγα γνώριζα για την αξία της ζωής. Εδώ δεν φτάνει ο ήχος των τραγουδιών. Καμία σκιά δεν γίνεται μεγαλύτερη επειδή οι ζωντανοί εξακολουθούν να προφέρουν το όνομά της με θαυμασμό. Η δόξα ανήκει αποκλειστικά στον κόσμο των ζωντανών· οι νεκροί δεν μπορούν ούτε να τη χαρούν ούτε να παρηγορηθούν από αυτήν. Όσα τόσο πολύ ποθούσα έγιναν ξαφνικά ξένα, σαν να αφορούσαν κάποιον άλλον και όχι εμένα.

Γι' αυτό, όταν ο Οδυσσέας με αποκάλεσε ευτυχισμένο ανάμεσα στους νεκρούς, του απάντησα με λόγια που πολλοί θεώρησαν παράδοξα. Δεν τα είπα από πικρία ούτε από μετάνοια· οι σκιές δεν γνωρίζουν αυτά τα αισθήματα όπως τα γνωρίζουν οι ζωντανοί. Τα είπα γιατί εδώ, όπου έχουν σβήσει όλες οι ψευδαισθήσεις, απομένει μόνο η αλήθεια. Και η αλήθεια είναι πως θα προτιμούσα να υπηρετώ έναν φτωχό γεωργό κάτω από τον ήλιο, παρά να βασιλεύω σε όλες τις σκιές του Άδη.

Τότε κατάλαβα και κάτι ακόμη, που όσο ζούσα δεν είχα κατορθώσει να δω. Εγώ και οι περισσότεροι από όσους

πολεμήσαμε στην Τροία κυνηγήσαμε το κλέος, τη δόξα που επιβιώνει μετά τον θάνατο. Ο Οδυσσέας, αντίθετα, δεν έπαψε ποτέ να κυνηγά τον νόστο. Για εμάς η επιστροφή ήταν το τέλος του πολέμου· για εκείνον ήταν ο ίδιος ο σκοπός της ύπαρξης. Δεν λαχταρούσε να γίνει αθάνατος στη μνήμη των ανθρώπων, αλλά να ξαναδεί την ελιά που είχε αφήσει στην αυλή του, να ακούσει τη φωνή της γυναίκας του, να αναγνωρίσει τον γιο που είχε μεγαλώσει χωρίς εκείνον και να γεράσει μέσα στο ίδιο του το σπίτι.

Εκείνη τη στιγμή συνειδητοποίησα πως ο Οδυσσέας δεν είχε νικήσει μόνο τους εχθρούς του ούτε μόνο τις θάλασσες. Είχε νικήσει έναν πολύ πιο ύπουλο πειρασμό: την επιθυμία να ανταλλάξει τη ζωή με την υστεροφημία. Εγώ είχα δεχθεί αυτή την ανταλλαγή χωρίς δισταγμό. Εκείνος την αρνήθηκε σε κάθε σταθμό του ταξιδιού του. Την αρνήθηκε όταν η Καλυψώ τού πρόσφερε την αθανασία, την αρνήθηκε όταν οι Σειρήνες υποσχέθηκαν γνώση πέρα από κάθε ανθρώπινο μέτρο και την αρνήθηκε ακόμη και όταν όλοι οι πόλεμοι που είχε ζήσει θα μπορούσαν να τον είχαν πείσει πως δεν υπήρχε πια τίποτε να τον περιμένει στην Ιθάκη.

Οι άνθρωποι εξακολουθούν να με αποκαλούν τον μεγαλύτερο ήρωα των Αχαιών. Δεν θα τους αντικρούσω· οι νεκροί δεν φιλονικούν με τους ζωντανούς. Αν όμως με ρωτούσε κανείς τι έμαθα όταν πέρασα στον κόσμο των σκιών, θα απαντούσα πως η μεγαλύτερη ανδρεία δεν είναι

να πεθάνει κανείς για να γίνει τραγούδι. Είναι να αντέξει να επιστρέψει στη θνητή ζωή, με όλες τις απώλειες, τις φθορές και τις απογοητεύσεις της, και να τη θεωρήσει παρ' όλα αυτά ανώτερη από κάθε αθανασία.

Γι' αυτό, όταν ο Οδυσσέας απομακρύνθηκε από τον Άδη για να συνεχίσει τον δρόμο του προς την Ιθάκη, δεν είδα μπροστά μου έναν άνθρωπο που ζήλευα επειδή ήταν ακόμη ζωντανός. Είδα τον μόνο από όλους εμάς που είχε καταλάβει, πριν ακόμη πεθάνει, ότι η μεγαλύτερη νίκη ενός ανθρώπου δεν είναι να γίνει αθάνατος στη μνήμη των άλλων, αλλά να επιστρέψει εκεί όπου τον περιμένει η ζωή.

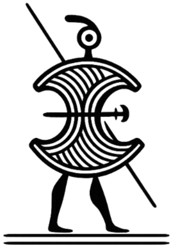

ΚΑΛΥΨΩ

Οι άνθρωποι πιστεύουν πως οι θεοί δεν γνωρίζουν τη λύπη. Ίσως να φταίει ότι μας φαντάζονται αιώνιους και γι' αυτό ανίκανους να χάσουμε οτιδήποτε. Δεν καταλαβαίνουν πως η αθανασία δεν θεραπεύει όλες τις πληγές· απλώς τις κάνει να διαρκούν περισσότερο.

Εγώ έζησα αμέτρητους αιώνες στην Ωγυγία. Το νησί μου δεν γνώριζε τον θόρυβο των πολέμων ούτε τη φθορά των εποχών. Τα δέντρα ανθούσαν σαν να μην είχαν ποτέ μάθει τι σημαίνει χειμώνας, τα νερά έτρεχαν πάντοτε καθαρά και τα πουλιά δεν έπαυαν να τραγουδούν. Οι θεοί το αποκαλούσαν ευλογημένο τόπο. Οι άνθρωποι θα το ονόμαζαν παράδεισο.

Κι όμως, έμαθα πως ακόμη και ο παράδεισος μπορεί να γίνει φυλακή, όταν εκείνος που κατοικεί μέσα του ονειρεύεται έναν άλλον τόπο.

Όταν η θάλασσα μού έφερε τον Οδυσσέα, δεν έμοιαζε με τον άνθρωπο που αργότερα ύμνησαν οι αοιδοί. Ήταν εξαντλημένος, μόνος, γεμάτος αλάτι και πληγές, σαν κάποιος που είχε αφήσει πίσω του όχι μόνο το πλοίο του αλλά και ένα μέρος της ίδιας του της ζωής. Τον περιέθαλψα όπως θα έκανε κάθε οικοδέσποινα σε έναν ξένο που κινδυνεύει να πεθάνει. Του έδωσα τροφή, νερό, στέγη και χρόνο για να επουλωθούν οι πληγές του. Δεν περίμενα τότε ότι ο χρόνος θα γινόταν ο μεγαλύτερος αντίπαλός μου.

Στην αρχή πίστεψα πως η νοσταλγία είναι σαν τον πυρετό. Καίει δυνατά, μα κάποτε υποχωρεί. Περίμενα να ξυπνήσει ένα πρωί και να αντικρίσει την ομορφιά της Ωγυγίας όπως την έβλεπα εγώ. Περίμενα να αγαπήσει τα δάση μου, τις σπηλιές μου, τη γαλήνη που κανένας πόλεμος δεν μπορούσε να διαταράξει. Περίμενα να κουραστεί να κοιτάζει τη θάλασσα.

Έκανα λάθος. Για μια στιγμή ευχήθηκα να πάψει να αγαπά την Ιθάκη. Αμέσως μετά ντράπηκα ακόμη και ως θεά.

Κάθε δειλινό καθόταν στον ίδιο βράχο, με το βλέμμα στραμμένο προς τον ορίζοντα, σαν να μπορούσε να διακρίνει την Ιθάκη πέρα από την απεραντοσύνη του πελάγους. Δεν έκλαιγε για όσα είχε χάσει· έκλαιγε για όσα εξακολουθούσαν να υπάρχουν μακριά του. Υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις δύο λύπες. Τον νεκρό κάποτε τον αποχαιρετάς. Την πατρίδα που ζει χωρίς εσένα τη θυμάσαι κάθε μέρα.

Οι άνθρωποι λένε ότι του πρόσφερα την αθανασία. Είναι αλήθεια. Θα μπορούσε να μείνει για πάντα νέος, απαλλαγμένος από τον φόβο του γήρατος και του θανάτου. Δεν του υποσχέθηκα πλούτη ούτε εξουσία· αυτά είναι παιχνίδια που ενδιαφέρουν μόνο τους θνητούς. Του πρόσφερα κάτι που ούτε οι βασιλιάδες ούτε οι ήρωες είχαν ποτέ αποκτήσει: μια ζωή χωρίς τέλος.

Πίστευα πως καμία τέτοια πρόταση δεν θα μπορούσε να απορριφθεί.

Τότε κατάλαβα πόσο λίγο γνωρίζουν οι θεοί τους ανθρώπους.

Εκείνος δεν με ρώτησε πόσο θα ζούσε. Με ρώτησε πότε θα μπορούσε να φύγει.

Θυμάμαι ακόμη τη μέρα που του είπα, ίσως με περισσότερη πίκρα απ' όση ταιριάζει σε μια θεά, πως η Πηνελόπη δεν μπορούσε να συγκριθεί μαζί μου ούτε στην ομορφιά ούτε στην αθανασία. Δεν περίμενα να με κολακέψει· περίμενα μόνο να συμφωνήσει με κάτι που ήταν ολοφάνερο.

Και συμφώνησε.

Δεν προσπάθησε να με παρηγορήσει με ευγενικά ψεύδη. Δεν είπε ότι η γυναίκα του ήταν ομορφότερη ούτε ότι εγώ υστερούσα σε κάτι. Αναγνώρισε την αλήθεια μου με μια ηρεμία που με αφόπλισε. Ύστερα όμως πρόσθεσε πως, παρά ταύτα, επιθυμούσε να επιστρέψει στην Ιθάκη. Χρειάστηκαν πολλά χρόνια για να καταλάβω εκείνη την απάντηση. Στην αρχή πίστεψα πως είχε επιλέξει μια θνητή αντί για μια θεά· δεν θα μπορούσε να υπάρξει πιο φυσική σκέψη για μια αθάνατη που είχε συνηθίσει να θεωρεί τον εαυτό της μέτρο όλων των πραγμάτων. Μόνο όταν πέρασαν αιώνες αντιλήφθηκα πόσο φτωχή ήταν αυτή η ερμηνεία. Ο Οδυσσέας δεν είχε επιλέξει την Πηνελόπη αντί για μένα. Είχε επιλέξει τη ζωή που είχε ήδη ζήσει.

Οι θεοί μπορούμε να χαρίσουμε πολλά. Μπορούμε να αναστείλουμε τον χρόνο, να γιατρέψουμε πληγές, να παρατείνουμε τη νεότητα, ακόμη και να νικήσουμε τον θάνατο. Υπάρχει όμως κάτι που ούτε εμείς μπορούμε να δημιουργήσουμε: ένα παρελθόν. Μπορούμε να χαρίσουμε αμέτρητα αύριο, αλλά δεν μπορούμε να επιστρέψουμε ούτε μία χθεσινή ημέρα. Δεν μπορούσα να του χαρίσω τα παιδικά του χρόνια κάτω από τις ελιές της Ιθάκης, ούτε τα βήματα που είχε κάνει πλάι στον γέροντα Λαέρτη, ούτε τη στιγμή που πρωτοκράτησε στην αγκαλιά του τον Τηλέμαχο, ούτε το κρεβάτι που είχε λαξεύσει με τα ίδια του τα χέρια γύρω από τον κορμό της ελιάς. Όλα όσα τον είχαν κάνει αυτό που ήταν ανήκαν ήδη στον χρόνο, κι ούτε η δύναμη των θεών μπορούσε να τα αντικαταστήσει με κάτι τελειότερο.

Τότε κατάλαβα ότι οι άνθρωποι δεν ζουν μόνο από τις ελπίδες τους. Ζουν και από τις αναμνήσεις τους. Η ζωή τους δεν είναι ένας δρόμος που οδηγεί μόνο προς το μέλλον· είναι ένα νήμα δεμένο με όλα όσα έχουν ήδη αγαπήσει. Κόψε αυτό το νήμα και μπορεί να τους προσφέρεις την αιωνιότητα, αλλά δεν θα τους έχεις προσφέρει τον εαυτό τους.

Όταν ο Ερμής έφερε την απόφαση του Δία, υπάκουσα χωρίς αντίσταση. Οι θεοί γνωρίζουμε ότι υπάρχουν διαταγές που δεν αλλάζουν. Εκείνο που δυσκολεύτηκα να αποδεχθώ δεν ήταν η εντολή. Ήταν ότι, ακόμη κι αν δεν είχε έρθει ποτέ ο αγγελιαφόρος του Ολύμπου, ο

Οδυσσέας πάλι θα έφευγε κάποτε από κοντά μου. Ίσως όχι εκείνη τη μέρα, ίσως όχι εκείνον τον χρόνο, αλλά καμιά φυλακή δεν μπορεί να κρατήσει για πάντα έναν άνθρωπο που κατοικεί ήδη αλλού.

Τον είδα να κατασκευάζει μόνος του τη σχεδία με την οποία θα έφευγε. Θα μπορούσα να καλέσω τους ανέμους να τη διαλύσουν ή τη θάλασσα να την καταπιεί. Δεν το έκανα. Ο έρωτας που γίνεται κατοχή παύει να είναι έρωτας· γίνεται φόβος μήπως μείνεις μόνος. Εκείνη τη μέρα προτίμησα να μείνω μόνη παρά να κρατήσω κοντά μου έναν άνθρωπο που δεν θα έπαυε ποτέ να κοιτάζει τον ορίζοντα.

Όταν χάθηκε πίσω από τον ορίζοντα, το νησί μου δεν άλλαξε.

Οι πηγές συνέχισαν να κυλούν.

Τα κυπαρίσσια συνέχισαν να θροΐζουν.

Τα πουλιά συνέχισαν να τραγουδούν.

Μόνο εγώ είχα αλλάξει.

Για πρώτη φορά η αιωνιότητα μού φάνηκε πολύ μεγάλη.

ΠΟΛΥΦΗΜΟΣ

Μπήκαν στη σπηλιά μου σαν κοράκια.

Άγγιξαν τα τυριά μου.

Ήπιαν το γάλα μου.

Έσφαξαν τον φόβο τους με το κρασί που τους έδωσα.

Με κοιτούσαν.

Τους κοιτούσα.

Δεν φοβόμουν.

Ούτε εκείνοι.

Ύστερα ήρθε η νύχτα.

Κοιμήθηκα.

Όταν ξύπνησα, ο κόσμος καιγόταν.

Ένα ξύλο πυρωμένο μπήκε μέσα στο μάτι μου.

Άκουσα τη σάρκα μου να βράζει.

Μύρισα το ίδιο μου το αίμα.

Ούρλιαξα.

Όχι από φόβο.

Από οργή.

Έψαξα να τους πιάσω.

Δεν ήταν εκεί.

Κρύβονταν.

Κάτω από τα κριάρια μου.

Έτσι σώθηκε ο μεγάλος τους ήρωας.

Κρυμμένος.

Όχι όρθιος.

Όχι με σπαθί.

Κρυμμένος.

Κι όταν η θάλασσα τον πήρε μακριά και ήξερε πως δεν μπορούσα πια να τον φτάσω, τότε άνοιξε το στόμα του.

«Εγώ είμαι ο Οδυσσέας!»

Το φώναξε ξανά.

Και ξανά.

Και ξανά.

Δεν φώναζε σε μένα.

Φώναζε στον άνεμο.

Ήθελε το όνομά του να γίνει μεγαλύτερο από την κραυγή μου.

Τότε σήκωσα τα χέρια στον πατέρα μου.

«Άκουσέ με.

Μην τον σκοτώσεις.

Ο θάνατος τελειώνει γρήγορα.

Κάνε τη θάλασσα να τον δαγκώνει.

Κάνε κάθε κύμα να τον γυρίζει πίσω.

Πάρε του τους συντρόφους.

Πάρε του τον ύπνο.

Πάρε του τα χρόνια.

Κι όταν φτάσει στο σπίτι του, αν φτάσει, να μην είναι πια ο άνθρωπος που έφυγε.»

Αυτό ζήτησα.

Τίποτε άλλο.

Οι άνθρωποι τραγουδούν τον Οδυσσέα.

Οι θεοί θυμούνται εμένα.

ΝΑΥΣΙΚΑ

Οι άνθρωποι αγαπούν τις ιστορίες περισσότερο από την αλήθεια.

Για πολλά χρόνια άκουγα τους αοιδούς να τραγουδούν πως ερωτεύτηκα τον Οδυσσέα, πως η καρδιά μου τον ακολούθησε όταν έφυγε από τη Σχερία, πως έμεινα να κοιτώ το πέλαγος περιμένοντας ένα καράβι που δεν γύρισε ποτέ.

Τους άφηνα να τραγουδούν.

Οι αοιδοί δεν χρωστούν την αλήθεια· χρωστούν ένα τραγούδι.

Εγώ όμως έζησα τη ζωή μου, παντρεύτηκα, απέκτησα παιδιά και είδα τα μαλλιά μου να ασπρίζουν όπως ασπρίζει ο αφρός όταν τον χτυπά πολλές φορές το ίδιο κύμα. Και όσο περνούσαν τα χρόνια, τόσο περισσότερο καταλάβαινα πως εκείνο το πρωινό στις εκβολές του ποταμού δεν είχε καμία σχέση με τον έρωτα.

Ήταν μάθημα.

Όταν βγήκε μέσα από τους θάμνους, τα κορίτσια που ήταν μαζί μου τρόμαξαν και σκόρπισαν. Δεν τις κατηγόρησα ποτέ. Αυτό που αντίκρισαν ήταν ένας άγνωστος άνδρας, γυμνός, άγριος από την αλμύρα, με το δέρμα χαραγμένο από βράχια και κλαδιά. Κανείς δεν θα έβλεπε επάνω του βασιλιά.

Ούτε εγώ είδα τότε τον βασιλιά που θα ύμνησαν αργότερα οι αοιδοί. Εκείνο που αντίκρισα ήταν ένας άνθρωπος στον οποίο η θάλασσα είχε αφαιρέσει τα πάντα χωρίς να κατορθώσει να του αφαιρέσει τον ίδιο του τον εαυτό.

Θα μπορούσε να τρέξει προς το μέρος μου. Ήταν εξαντλημένος, πεινασμένος, μόνος. Θα μπορούσε να επικαλεστεί τη δυστυχία του για να ξεχάσει τους τρόπους του. Αντί γι' αυτό στάθηκε μακριά, σκέπασε όσο μπορούσε τη γύμνια του με ένα κλαδί και μου μίλησε σαν να στεκόταν ακόμη στην αυλή κάποιου βασιλιά.

Εκείνη τη στιγμή κατάλαβα κάτι που κανείς δεν μου είχε διδάξει ως τότε. Είχα μεγαλώσει ανάμεσα σε βασιλιάδες και αυλικούς, πιστεύοντας πως η αρχοντιά κατοικεί στα στέμματα, στα ενδύματα και στην εξουσία. Εκείνος όμως στεκόταν μπροστά μου χωρίς τίποτε από όλα αυτά και, παρ' όλα αυτά, έμοιαζε πιο ευγενής από πολλούς άνδρες που είχα δει να φορούν πορφύρα. Τότε κατάλαβα πως η ευγένεια δεν είναι τίποτε που μπορεί να φορέσει κανείς· είναι εκείνο που εξακολουθεί να υπάρχει όταν όλα τα άλλα έχουν χαθεί.

Αργότερα έμαθα ποιος ήταν. Οι αοιδοί πρόσθεσαν κατορθώματα, τέρατα, θεούς, πολέμους και δόξες. Δεν αμφιβάλλω πως ήταν όλα αληθινά. Κι όμως, όταν οι άνθρωποι με ρωτούν αν γνώρισα τον μεγάλο Οδυσσέα, εγώ δεν θυμάμαι τίποτε από αυτά.

Θυμάμαι μόνο έναν άνθρωπο που δεν είχε ούτε ρούχο να φορέσει και όμως δεν έχασε στιγμή την αξιοπρέπειά του.

Από τότε συνάντησα πολλούς βασιλιάδες.

Είδα άνδρες ντυμένους με πορφύρα που φέρθηκαν σαν δούλοι του θυμού τους. Είδα πλούσιους να γίνονται μικροί μόλις φοβήθηκαν ότι θα χάσουν τα υπάρχοντά τους. Είδα στρατηγούς να ξεχνούν την τιμή τους για μια νίκη ακόμη.

Κανέναν όμως δεν θυμήθηκα όσο εκείνον τον ναυαγό.

Ίσως γιατί τότε κατάλαβα πως η αληθινή αρχοντιά δεν αποδεικνύεται όταν οι άνθρωποι σε χαιρετούν με σεβασμό, αλλά όταν η μοίρα σε έχει γυμνώσει από καθετί που σε έκανε σπουδαίο και εσύ εξακολουθείς να φέρεσαι σαν να μην έχασες τίποτε.

Οι άνθρωποι εξακολουθούν να πιστεύουν πως εκείνη την ημέρα εγώ έσωσα τον Οδυσσέα. Χαμογελώ κάθε φορά που το ακούω. Δεν γνωρίζουν ότι, αν σώθηκε κάτι πραγματικά στις όχθες εκείνου του ποταμού, δεν ήταν η ζωή ενός ναυαγού αλλά η αθωότητα ενός κοριτσιού. Εκείνη την ημέρα έμαθα ότι το μεγαλείο δεν αναγνωρίζεται από τα στέμματα που φορά ένας άνθρωπος, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο στέκεται όρθιος όταν δεν του έχει απομείνει τίποτε άλλο. Από τότε συνάντησα βασιλιάδες πολύ ισχυρότερους από τον άγνωστο εκείνο ναυαγό. Κανέναν όμως δεν ένιωσα ποτέ

τόσο μεγάλο όσο τον άνθρωπο που είχε χάσει τα πάντα και δεν έχασε τον εαυτό του.

ΕΥΡΥΚΛΕΙΑ

Από τότε που τα γόνατά μου δεν με βαστούσαν πια να ανεβαίνω γρήγορα τις σκάλες του παλατιού, περνούσα πολλές ώρες καθισμένη στην αυλή, εκεί όπου έβλεπα κάποτε να παίζουν τα παιδιά του οίκου του Λαέρτη και όπου αργότερα έβλεπα τους υπηρέτες να πηγαινοέρχονται χωρίς να υποψιάζονται πως ένας ολόκληρος κόσμος είχε χαθεί μαζί με τον αφέντη τους. Οι άνθρωποι που δεν έχουν υπηρετήσει ποτέ σε ένα σπίτι βασιλικό νομίζουν πως η ζωή μας κυλά ανάμεσα σε διαταγές και δουλειές· όμως όσοι μένουν μια ζωή στον ίδιο οίκο γίνονται χωρίς να το καταλάβουν φύλακες της μνήμης του. Θυμούνται ποιος γεννήθηκε, ποιος πέθανε, ποιος γέλασε παιδί και ποιος γύρισε άνδρας· κι όταν όλοι οι άλλοι λησμονούν, εκείνοι εξακολουθούν να κουβαλούν μέσα τους πρόσωπα που δεν υπάρχουν πια.

Έτσι θυμόμουν κι εγώ τον Οδυσσέα. Όχι όπως τον τραγουδούσαν οι αοιδοί, ούτε όπως τον γνώρισε η Πηνελόπη όταν έγινε άνδρας και βασιλιάς, αλλά όπως ήταν τότε που χωρούσε ακόμη στην αγκαλιά μου και αποκοιμιόταν κρατώντας το δάχτυλό μου, σαν να φοβόταν πως ακόμη και στον ύπνο μπορούσε να χαθεί. Τον είδα να κάνει τα πρώτα του βήματα στα ίδια δάπεδα

όπου αργότερα περπάτησαν οι μνηστήρες με τόση αλαζονεία· τον είδα να ματώνει τα γόνατά του κυνηγώντας σκυλιά και να κρύβεται πίσω από τον χιτώνα μου όταν φοβόταν μήπως τον μαλώσει ο πατέρας του. Πριν γίνει ο σοφότερος από τους Αχαιούς, υπήρξε ένα παιδί που γελούσε εύκολα και που πίστευε πως όλες οι πληγές γιατρεύονται αν κάποιος φυσήξει επάνω τους.

Οι άνθρωποι μιλούν πολύ για τα κατορθώματα των ηρώων και πολύ λίγο για εκείνα τα χρόνια που προηγήθηκαν της δόξας τους, λες και ένας άνδρας γεννιέται ξαφνικά έτοιμος να κυβερνήσει, να πολεμήσει και να αποφασίσει για τη μοίρα των άλλων. Εγώ όμως γνωρίζω πως κανείς δεν γίνεται μεγάλος μέσα σε μια ημέρα, γιατί πίσω από κάθε άνθρωπο που θαυμάζουν οι πολλοί υπάρχει πάντοτε ένα παιδί που κάποιος το κράτησε όρθιο όταν παραπάτησε, που κάποιος του έμαθε να ξεχωρίζει το καλό από το άδικο και που κάποιος το αγάπησε χωρίς να περιμένει τίποτε ως αντάλλαγμα.

Όταν, εκείνο το βράδυ, μου ζήτησαν να πλύνω τα πόδια του ξένου ζητιάνου, δεν ένιωσα παρά τη συνηθισμένη κούραση μιας γριάς γυναίκας που εξακολουθεί να υπηρετεί τον ίδιο οίκο, παρόλο που ο χρόνος της έχει πάρει σχεδόν όλες τις δυνάμεις της. Έσκυψα λοιπόν χωρίς να τον κοιτάξω πολύ· άλλωστε τα μάτια μου είχαν από καιρό μάθει να βλέπουν λιγότερο απ' όσο θυμόταν η καρδιά μου. Κι όμως, μόλις τα χέρια μου ακούμπησαν το πόδι του και τα δάχτυλά μου συνάντησαν εκείνη την

παλιά ουλή, δεν αισθάνθηκα πως αναγνώριζα έναν άνδρα που επέστρεφε από τον πόλεμο ούτε έναν βασιλιά που γύριζε να πάρει πίσω τον θρόνο του. Εκείνη τη στιγμή, χωρίς να το θελήσω, ξαναβρήκα μέσα στα χέρια μου το παιδί που είχα μεγαλώσει, σαν να είχαν χαθεί μονομιάς τα είκοσι χρόνια της απουσίας του και να μην είχε μεσολαβήσει ούτε μία ημέρα.

Πολλοί πίστεψαν πως ήταν η ουλή που μου αποκάλυψε την αλήθεια. Δεν ήταν η ουλή· ήταν όσα είχαν αποτυπωθεί γύρω της. Το σώμα ενός ανθρώπου θυμάται διαφορετικά από το πρόσωπό του. Το πρόσωπο αλλάζει για να αντέξει τον χρόνο, τις λύπες και τις φροντίδες· το σώμα όμως φυλάσσει σιωπηλά όλη τη διαδρομή της ζωής του, κι έτσι μια παλιά πληγή μπορεί να μιλήσει πιο καθαρά από τα μάτια και μια απλή αφή μπορεί να νικήσει τη μεταμφίεση που ξεγέλασε τόσους άλλους.

Αργότερα συλλογίστηκα πολλές φορές γιατί οι θεοί άφησαν σε μένα εκείνη την πρώτη αναγνώριση. Ίσως επειδή η Πηνελόπη έπρεπε να βεβαιωθεί με τον νου της, ο Τηλέμαχος με την καρδιά του και οι υπηρέτες με τα έργα του· εγώ όμως δεν είχα ανάγκη από καμία απόδειξη. Δεν αναζητούσα τον βασιλιά της Ιθάκης ούτε τον νικητή της Τροίας. Αναζητούσα, χωρίς να το γνωρίζω, το παιδί που είχα αποχαιρετήσει ένα πρωινό, όταν έφυγε για έναν πόλεμο από τον οποίο κανείς δεν πίστευε ότι θα επέστρεφε ίδιος.

Και ίσως αυτή να είναι η μεγαλύτερη παρηγοριά που μπορεί να χαρίσει η ζωή σε μια γριά παραμάνα· να βλέπει πως ο χρόνος, οι θάλασσες, οι πόλεμοι, οι θεοί και οι συμφορές μπορούν να αλλάξουν σχεδόν τα πάντα, όχι όμως εκείνο το πρώτο ίχνος που αφήνει η παιδική ηλικία μέσα στον άνθρωπο. Όσο βαθιά κι αν το σκεπάσουν τα χρόνια, θα υπάρξει πάντοτε κάποιος που, αγγίζοντάς τον, δεν θα βρει μπροστά του τον ήρωα ή τον βασιλιά, αλλά το παιδί που κάποτε του εμπιστεύθηκαν να αγαπήσει.

ΑΘΗΝΑ

Δεν υπήρξες ποτέ ο άνθρωπος που νόμισαν οι ποιητές, Οδυσσέα. Εκείνοι χρειάζονταν έναν ήρωα για να τον αντιπαραθέσουν στον Αχιλλέα, έναν άνδρα του νου απέναντι στον άνδρα της ορμής, κι έτσι σε έντυσαν με μια σοφία που κανένας θνητός δεν κατέχει εκ γενετής, σαν να γεννήθηκες ήδη ολοκληρωμένος, με τη μῆτι να κατοικεί μέσα σου όπως κατοικεί το φως μέσα στον ήλιο. Δεν αντιλήφθηκαν ότι η μεγαλύτερη αρετή σου δεν υπήρξε ποτέ η ευφυΐα, αλλά η σπάνια εκείνη ικανότητα να επιτρέπεις στον ίδιο τον κόσμο να σε μεταμορφώνει χωρίς να σε συντρίβει, να δέχεσαι το πλήγμα της εμπειρίας χωρίς να χάνεις την επιθυμία να κατανοήσεις όσα σε πλήγωσαν, να επιστρέφεις κάθε φορά διαφορετικός και όμως αναγνωρίσιμος, όπως η θάλασσα που δεν είναι ποτέ η ίδια και όμως κανείς δεν αμφιβάλλει ότι εξακολουθεί να είναι θάλασσα.

Δεν στάθηκα λοιπόν δίπλα σου επειδή ήσουν ο εξυπνότερος από τους Αχαιούς. Είχα γνωρίσει ευφυέστερους ανθρώπους, άνδρες που έλυναν γρίφους ταχύτερα από εσένα και έβλεπαν ευκολότερα τις αδυναμίες των αντιπάλων τους. Ούτε επειδή ήσουν ο ανδρειότερος· ο Αχιλλέας θα παραμείνει πάντοτε εκείνος που έκανε ακόμη και τον φόβο να ντρέπεται για την ύπαρξή του. Ούτε επειδή ήσουν ο δικαιότερος, γιατί πολλές φορές άφησες τη σκοπιμότητα να υπερισχύσει της δικαιοσύνης, ούτε επειδή υπήρξες ο ευσεβέστερος, αφού

ακόμη και όταν μου πρόσφερες θυσίες, το βλέμμα σου δεν ήταν εκείνο ενός ανθρώπου που παραδίδεται στους θεούς αλλά ενός ανθρώπου που επιθυμεί να τους πείσει.

Αυτό ήταν που με έκανε να σε παρατηρώ περισσότερο από όλους τους άλλους.

Δεν ζητούσες ποτέ απλώς τη βοήθειά μας.

Ζητούσες να μας καταλάβεις.

Οι περισσότεροι άνθρωποι γονατίζουν μπροστά στους βωμούς και προσεύχονται χωρίς να αναρωτηθούν ποτέ γιατί οι θεοί πράττουν όπως πράττουν. Αρκούνται στην ελπίδα ότι κάποια ευμένεια θα πέσει επάνω τους όπως πέφτει η βροχή πάνω στα χωράφια. Εσύ δεν αρκέστηκες ποτέ στην εύνοια. Ήθελες να διακρίνεις τη λογική που κρυβόταν πίσω από αυτήν, να ανακαλύψεις αν υπήρχε τάξη ακόμη και στις σιωπές μας, αν η μοίρα υπάκουε σε κάποιο μέτρο ή αν ο κόσμος ήταν απλώς το παιχνίδι δυνάμεων μεγαλύτερων από τον άνθρωπο.

Γι' αυτό δεν με τρόμαζε η εξυπνάδα σου.

Με τρόμαζε η περιέργειά σου.

Η ευφυΐα είναι δώρο. Η περιέργεια είναι πείνα. Και η πείνα δεν γνωρίζει ποτέ κορεσμό. Όσο περισσότερο μάθαινες τόσο περισσότερο επιθυμούσες να μάθεις, ώσπου κάποτε άρχισες να πιστεύεις ότι δεν υπήρχε αίνιγμα που να μην μπορούσε να λυθεί, ούτε θεός που να

μην μπορούσε να διαβαστεί όπως διαβάζεται ένα δύσκολο ποίημα, ούτε όριο που να μην υποχωρεί μπροστά σε έναν νου αρκετά επίμονο.

Εκεί γεννήθηκε ο μεγαλύτερος κίνδυνός σου.

Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η ύβρις αρχίζει όταν κάποιος σηκώνει το ξίφος του εναντίον των θεών. Πόσο λίγο γνωρίζουν την ανθρώπινη ψυχή. Η ύβρις αρχίζει πολύ νωρίτερα, τη στιγμή που ο άνθρωπος θαυμάζει τόσο πολύ τον νου του ώστε παύει να πιστεύει πως υπάρχει κάτι που δεν μπορεί να συλλάβει. Από εκείνη τη στιγμή δεν αμφισβητεί πλέον τον εαυτό του αλλά τον κόσμο, και κάθε αίνιγμα που αντιστέκεται στη σκέψη του το θεωρεί προσβολή αντί για μάθημα.

Το έζησες κι εσύ.

Όχι όταν επινόησες τον Δούρειο Ίππο, όπως πιστεύουν οι περισσότεροι, αλλά όταν εγκατέλειπες το νησί του Πολύφημου και ένιωσες ότι η νίκη δεν ήταν αρκετή αν δεν τη συνόδευε και η αναγνώριση. Μέχρι εκείνη τη στιγμή είχες νικήσει τον Κύκλωπα. Από τη στιγμή όμως που φανέρωσες το όνομά σου, επιδίωξες να νικήσεις και τη λήθη, και αυτή είναι μια μάχη που κανένας άνθρωπος δεν κερδίζει χωρίς να πληρώσει τίμημα.

Δεν σε τιμώρησα.

Ούτε σε εγκατέλειψα.

Σε άφησα να γνωρίσεις εκείνο που κανένας θεός δεν μπορεί να διδάξει.

Υπάρχουν γνώσεις που μεταδίδονται με τον λόγο και άλλες που χαράζονται μόνο μέσα από την οδύνη. Οι πρώτες γεμίζουν τον νου· οι δεύτερες αλλάζουν τον άνθρωπο. Αν τότε είχα απομακρύνει από πάνω σου κάθε συνέπεια του σφάλματός σου, θα είχες επιστρέψει στην Ιθάκη νικητής, όμως δεν θα είχες επιστρέψει σοφότερος. Θα εξακολουθούσες να πιστεύεις ότι η μῆτις αρκεί για να κυβερνήσει τον κόσμο, χωρίς να έχεις μάθει ότι ακόμη και η σοφότερη σκέψη χρειάζεται το μέτρο για να μη μετατραπεί σε τύφλωση.

Χρόνια αργότερα, όταν η Καλυψώ σου πρόσφερε εκείνο που κανένας θνητός δεν είχε ποτέ τολμήσει να απορρίψει, περίμενα την απάντησή σου χωρίς να είμαι βέβαιη ότι την γνώριζα. Οι θεοί συνηθίζουν να προβλέπουν τις πράξεις των ανθρώπων, επειδή οι άνθρωποι επαναλαμβάνουν διαρκώς τις ίδιες επιθυμίες. Εσύ όμως έκανες κάτι που ούτε εγώ είχα προβλέψει πλήρως. Δεν αρνήθηκες την αθανασία επειδή φοβήθηκες την αιωνιότητα ούτε επειδή η Καλυψώ δεν ήταν αρκετά όμορφη ώστε να σε κρατήσει κοντά της. Την αρνήθηκες επειδή κατάλαβες πως μια ζωή που δεν κινδυνεύει να τελειώσει παύει κάποτε να γνωρίζει γιατί αξίζει να ζει.

Εκείνη τη στιγμή έπαψα να βλέπω μπροστά μου τον άνθρωπο που είχα βοηθήσει στην Τροία.

Είδα έναν άνθρωπο που δεν χρειαζόταν πια να του μάθω τι σημαίνει σοφία.

Για πρώτη φορά αναρωτήθηκα μήπως υπάρχουν αλήθειες που δεν αποκαλύπτονται ούτε στους θεούς, επειδή η αθανασία, όσο μεγάλη κι αν είναι η δύναμή της, δεν μπορεί να γνωρίσει την αξία του τέλους.

Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι το μεγαλύτερο προνόμιό μας είναι πως δεν πεθαίνουμε. Ίσως να έχουν δίκιο. Δεν αντιλαμβάνονται όμως ότι η ίδια αυτή αιωνιότητα μάς στερεί κάτι που μόνο οι θνητοί μπορούν να γνωρίσουν: την αίσθηση ότι κάθε επιλογή αποκλείει όλες τις άλλες. Εσείς αγαπάτε επειδή γνωρίζετε ότι κάποτε θα χωριστείτε. Επιστρέφετε επειδή ξέρετε ότι κάποτε φύγατε. Συγχωρείτε επειδή δεν διαθέτετε άπειρο χρόνο για να μισείτε. Εμείς δεν έχουμε αυτή την πολυτέλεια. Η αιωνιότητα απαλύνει ακόμη και τα πάθη.

Εσύ, όμως, προτίμησες την Ιθάκη από την αθανασία, όχι επειδή η Ιθάκη ήταν μεγαλύτερη από την Ωγυγία, ούτε επειδή η Πηνελόπη ήταν ομορφότερη από την Καλυψώ, αλλά επειδή είχες καταλάβει ότι η αξία ενός τόπου δεν μετριέται από όσα προσφέρει αλλά από όσα είσαι πρόθυμος να χάσεις γι' αυτόν.

Τότε κατάλαβα πως το αληθινό σου ταξίδι δεν ήταν ποτέ το ταξίδι της επιστροφής.

Ήταν το ταξίδι προς το μέτρο.

Και αυτό είναι το μοναδικό ταξίδι που ούτε οι θεοί μπορούν να κάνουν αντί για έναν άνθρωπο.

Κι όμως, ούτε τότε σε γνώρισα ολόκληρο.

Οι θεοί διαπράττουν ένα σφάλμα που οι άνθρωποι τους αποδίδουν σπανίως. Επειδή βλέπουμε περισσότερα, νομίζουμε ότι καταλαβαίνουμε περισσότερα· επειδή διακρίνουμε τα νήματα που συνδέουν τα γεγονότα, πιστεύουμε ότι κατέχουμε και το νόημά τους. Χρειάστηκε να σε παρακολουθήσω πολλά χρόνια για να καταλάβω πως ακόμη και η θεϊκή όραση σταματά μπροστά στο μυστήριο ενός ανθρώπου, γιατί ο άνθρωπος δεν είναι ποτέ το άθροισμα των πράξεών του αλλά η αθέατη πρόθεση που τις συνέχει, και αυτήν ούτε οι αθάνατοι μπορούν πάντοτε να την αναγνώσουν.

Οι άλλοι έβλεπαν τις μεταμορφώσεις σου και πίστευαν πως άλλαζες πρόσωπα για να εξαπατήσεις τον κόσμο. Εγώ γνώριζα ότι κάθε μεταμφίεση έκρυβε μια βαθύτερη αναζήτηση. Όταν ντύθηκες ζητιάνος στην ίδια σου την πατρίδα, δεν δοκίμαζες μόνο την πίστη των δικών σου· δοκίμαζες και τον ίδιο σου τον εαυτό, γιατί ύστερα από είκοσι χρόνια απουσίας κανείς δεν μπορεί να είναι βέβαιος ότι επιστρέφει στον τόπο από τον οποίο έφυγε. Οι άνθρωποι νομίζουν πως η επιστροφή είναι πορεία προς τα πίσω. Δεν είναι. Είναι η δυσκολότερη μορφή αλλαγής, επειδή απαιτεί να συναντήσεις ξανά όσα αγαπούσες έχοντας γίνει άλλος άνθρωπος.

Αυτό υπήρξε το αληθινό σου θάρρος.

Όχι να σταθείς απέναντι στον Έκτορα ή στον Πολύφημο ή στους μνηστήρες, αλλά να δεχθείς ότι η Ιθάκη, την οποία κουβαλούσες μέσα σου σε κάθε κύμα και σε κάθε άστρο, δεν υπήρχε πια παρά μόνο στη μνήμη σου και πως εκείνο που θα συναντούσες ήταν ένας τόπος κουρασμένος από την αναμονή, μια γυναίκα που είχε μάθει να κρύβει ακόμη και την ελπίδα της, ένας γιος που είχε γίνει άνδρας χωρίς να γνωρίζει το πρόσωπο του πατέρα του και ένας γέροντας που περίμενε τον θάνατο περισσότερο απ' όσο περίμενε την επιστροφή σου.

Ελάχιστοι άνθρωποι έχουν τη δύναμη να αντέξουν μια τέτοια συνάντηση.

Οι περισσότεροι προτιμούν να ζουν μέσα στις αναμνήσεις τους, γιατί οι αναμνήσεις δεν αντιστέκονται ποτέ στις επιθυμίες εκείνου που τις ανακαλεί. Εσύ, όμως, προτίμησες την πραγματικότητα, όσο σκληρή κι αν ήταν, από το πιο όμορφο όνειρο. Δεν επέστρεψες για να βρεις την Ιθάκη όπως την είχες αφήσει· επέστρεψες για να τη δεχθείς όπως την είχε πλάσει ο χρόνος.

Εκεί κατάλαβα ότι η σοφία σου είχε πάψει πια να κατοικεί στον νου σου.

Είχε περάσει στον χαρακτήρα σου.

Υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στα δύο, κι όμως οι άνθρωποι τη διακρίνουν σπάνια. Ο νους επινοεί λύσεις· ο χαρακτήρας αποφασίζει ποιες από αυτές αξίζει να

πραγματοποιηθούν. Ο νους μπορεί να γίνει λαμπρός και ταυτόχρονα επικίνδυνος· ο χαρακτήρας είναι εκείνος που επιβάλλει το μέτρο ακόμη και στη μεγαλύτερη ευφυΐα. Όσο ήσουν νέος, εμπιστευόσουν πάντοτε τον πρώτο. Όταν γύρισες στην Ιθάκη, είχες μάθει επιτέλους να υπακούς στον δεύτερο.

Γι' αυτό και δεν θριάμβευσες όταν νίκησες τους μνηστήρες.

Οι ποιητές μίλησαν για εκδίκηση.

Εγώ είδα αποκατάσταση.

Εκείνοι ύμνησαν την ώρα που τεντώθηκε το τόξο.

Εγώ πρόσεξα τη στιγμή που το άφησες να πέσει από τα χέρια σου.

Γιατί ένας άνθρωπος δεν αποδεικνύει την αξία του όταν γνωρίζει να χρησιμοποιεί τη δύναμή του αλλά όταν γνωρίζει πότε πρέπει να πάψει να τη χρησιμοποιεί. Αν συνέχιζες να πολεμάς αφού είχε τελειώσει η ανάγκη του πολέμου, δεν θα διέφερες από όσους κατέστρεψες. Η νίκη δεν είναι το τέλος της μάχης· είναι η επιστροφή στο μέτρο.

Ίσως αυτό να μην το κατάλαβαν ποτέ όσοι τραγούδησαν τη ζωή σου.

Τους γοήτευαν τα τεχνάσματα, οι περιπλανήσεις, τα τέρατα, οι σειρήνες, οι θεές, οι θύελλες. Πίστεψαν ότι

αυτά συνέθεταν τη μοίρα σου, επειδή αυτά μπορούσαν να τραγουδηθούν στις αυλές των βασιλιάδων και να προκαλέσουν τον θαυμασμό των ανθρώπων. Δεν αντιλήφθηκαν ότι όλα εκείνα δεν ήταν παρά τα εξωτερικά σημάδια μιας πολύ πιο αθόρυβης πορείας, την οποία κανείς δεν μπορεί να δει παρά μόνο αν παρακολουθήσει την αλλαγή μιας ψυχής.

Γι' αυτό και το μεγαλύτερο κατόρθωμά σου δεν ήταν ο Δούρειος Ίππος.

Ούτε η διαφυγή από το σπήλαιο του Πολύφημου.

Ούτε η αντίστασή σου στο τραγούδι των Σειρήνων.

Το μεγαλύτερο κατόρθωμά σου ήταν ότι, ενώ ο κόσμος προσπάθησε αμέτρητες φορές να σε μετατρέψει σε κάτι άλλο από άνθρωπο —σε θρύλο, σε βασιλιά, σε ήρωα, ακόμη και σε αθάνατο— εσύ επέμενες να επιστρέφεις διαρκώς στην ανθρώπινη μοίρα σου, σαν να είχες καταλάβει ότι εκεί βρισκόταν η μόνη νίκη που αξίζει πραγματικά να κερδηθεί.

Και ίσως γι' αυτό, Οδυσσέα, όταν οι άνθρωποι με ρωτούν ακόμη γιατί στάθηκα περισσότερο κοντά σε σένα παρά σε όλους τους άλλους της γενιάς σου, δεν τους απαντώ ότι ήσουν ο σοφότερος ούτε ο γενναιότερος ούτε ο πολυμήχανος, γιατί όλα αυτά είναι αλήθειες μισές και οι μισές αλήθειες μοιάζουν πολύ με το ψεύδος· τους απαντώ μόνο ότι υπήρξες ο άνθρωπος που μου έδειξε πως η σοφία δεν είναι ένα χάρισμα που οι θεοί χαρίζουν στους

εκλεκτούς αλλά ένας δύσκολος δρόμος στον οποίο κάθε βεβαιότητα πρέπει να πεθάνει για να μπορέσει να γεννηθεί μια βαθύτερη κατανόηση του κόσμου.

Κι αν κάποτε αξιώθηκες να γίνεις παράδειγμα για τους μεταγενέστερους, δεν ήταν επειδή νίκησες πόλεις ή τέρατα ή βασιλιάδες, αλλά επειδή απέδειξες ότι ο άνθρωπος μπορεί να επιστρέψει από το μακρύτερο ταξίδι έχοντας ανακαλύψει πως ο πιο άγνωστος τόπος που του έμελλε να εξερευνήσει ήταν, από την αρχή ως το τέλος, ο ίδιος του ο εαυτός.

Συχνά αναρωτήθηκα αν αυτή υπήρξε η πραγματική αιτία που οι άνθρωποι θα θυμούνται πάντοτε το όνομά σου, ενώ τόσοι άλλοι, ισχυρότεροι και λαμπρότεροι από εσένα, χάθηκαν μέσα στη σκόνη των γενεών. Οι θνητοί πιστεύουν ότι η μνήμη τρέφεται από τα μεγάλα κατορθώματα· δεν γνωρίζουν ότι εκείνο που επιζεί περισσότερο είναι η ανθρώπινη αλήθεια που κατοικεί πίσω από αυτά. Ο Αχιλλέας έγινε το σύμβολο της ανδρείας, ο Αίας της ακλόνητης αξιοπρέπειας, ο Νέστορας της φρόνησης των γηρατειών· εσύ όμως δεν χωρούσες ποτέ σε μία μόνο αρετή, γιατί υπήρξες πάντοτε περισσότερο άνθρωπος παρά σύμβολο, περισσότερο αναζήτηση παρά βεβαιότητα, και γι' αυτό κάθε εποχή θα ανακαλύπτει μέσα σου έναν διαφορετικό Οδυσσέα, χωρίς ποτέ να μπορεί να ισχυρισθεί ότι τον εξάντλησε.

Ίσως αυτό να είναι και το τίμημα εκείνων που δεν παύουν να μεταμορφώνονται. Οι άνθρωποι αγαπούν τις μορφές που μπορούν να περιγράψουν με μία λέξη, επειδή οι λέξεις καθησυχάζουν τον νου τους και τους κάνουν να πιστεύουν ότι κατανόησαν τον κόσμο. Εσένα σε ονόμασαν πολύτροπο, σαν να αρκούσε μία μόνο λέξη για να εξηγήσει όσα υπήρξες. Δεν αντιλήφθηκαν ότι η πολυτροπία σου δεν ήταν ιδιότητα αλλά μοίρα, ότι κάθε νέος δρόμος σε υποχρέωνε να εγκαταλείπεις τον προηγούμενο εαυτό σου, ώσπου στο τέλος εκείνος που επέστρεψε στην Ιθάκη δεν ήταν ο βασιλιάς που είχε αναχωρήσει για την Τροία, αλλά ένας άνθρωπος που είχε μάθει πως τίποτε δεν διατηρείται ζωντανό αν δεν δεχθεί να αλλάξει.

Δεν είναι εύκολο ούτε για έναν θεό να παρακολουθεί μια τέτοια πορεία. Οι αθάνατοι αγαπούν τη σταθερότητα, επειδή η φύση τους δεν μεταβάλλεται· ο Δίας παραμένει πάντοτε ο κυρίαρχος, ο Ποσειδών πάντοτε η αδάμαστη δύναμη της θάλασσας, η Άρτεμις πάντοτε η άγρια καθαρότητα των βουνών. Εγώ η ίδια είμαι ό,τι υπήρξα από την ημέρα που βγήκα οπλισμένη από το μέτωπο του πατέρα μου. Δεν μεγαλώνουμε· δεν ωριμάζουμε· δεν αποχαιρετούμε τον νεότερο εαυτό μας, γιατί δεν υπάρχει νεότερος εαυτός για να τον αποχαιρετήσουμε. Εσείς οι άνθρωποι είστε καταδικασμένοι να αλλάζετε, και πολλές φορές ονομάζετε αυτή την καταδίκη δυστυχία, ενώ εγώ την είδα να γίνεται η βαθύτερη πηγή της αξιοπρέπειάς σας.

Γι' αυτό ποτέ δεν επιθύμησα να σε κάνω όμοιο με τους θεούς.

Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι αυτός είναι ο σκοπός κάθε θεϊκής εύνοιας, ότι ο αθάνατος επιθυμεί να υψώσει τον εκλεκτό του πάνω από τους υπόλοιπους, να τον πλησιάσει όσο γίνεται περισσότερο στη δική του φύση. Δεν κατάλαβαν ποτέ πως αν σε είχα απαλλάξει από τον πόνο, από την αμφιβολία, από τη μοναξιά, από την ευθύνη των επιλογών σου, δεν θα σε είχα εξυψώσει· θα σε είχα ακρωτηριάσει. Όσα περισσότερο φοβούνται οι άνθρωποι είναι συχνά εκείνα που τους ολοκληρώνουν. Χωρίς την απώλεια δεν θα γνώριζες ποτέ την πίστη της Πηνελόπης· χωρίς τη μακρά απουσία δεν θα ανακάλυπτες ποιος πραγματικά ήταν ο Τηλέμαχος· χωρίς την αλαζονεία απέναντι στον Πολύφημο δεν θα μάθαινες πόσο εύκολα η ευφυΐα μετατρέπεται σε παγίδα όταν παύει να υπηρετεί το μέτρο.

Δεν σε προστάτευσα λοιπόν από τη ζωή.

Σε προστάτευσα μόνο από την απελπισία.

Υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στα δύο, κι όμως οι άνθρωποι τη συγχέουν διαρκώς. Νομίζουν ότι η εύνοια των θεών μετριέται από τις συμφορές που απομακρύνθηκαν, ενώ πολλές φορές η μεγαλύτερη εύνοια είναι να δοθεί στον άνθρωπο αρκετή δύναμη ώστε να διασχίσει τη συμφορά χωρίς να χάσει τον εαυτό του. Αν κάποτε ένιωσες την παρουσία μου περισσότερο μέσα στις

πιο σκοτεινές ώρες σου παρά μέσα στις ένδοξες, δεν ήταν επειδή αγαπώ τον πόνο, αλλά επειδή γνώριζα ότι η ψυχή σου κινδύνευε όχι όταν κινδύνευε το σώμα σου, αλλά όταν κινδύνευε να πάψει να πιστεύει ότι ο δρόμος συνεχίζεται.

Γι' αυτό και ποτέ δεν με συγκίνησαν πραγματικά οι νίκες σου. Οι νίκες ανήκουν στον χρόνο· έρχονται και χάνονται όπως τα κύματα που σβήνουν επάνω στην άμμο. Εκείνο που μένει είναι ο άνθρωπος που γεννήθηκε εξαιτίας τους. Αν κάποτε υπήρξες άξιος να γίνει το όνομά σου ποίημα, δεν ήταν επειδή οι Αχαιοί μπήκαν στην Τροία κρυμμένοι μέσα σε ένα ξύλινο άλογο, ούτε επειδή κατόρθωσες να ξεφύγεις από τέρατα που άλλοι θα θεωρούσαν ανίκητα, αλλά επειδή απέδειξες πως ακόμη και ο πιο ευφυής άνθρωπος δεν ολοκληρώνεται όταν μαθαίνει να νικά τους άλλους, αλλά όταν μαθαίνει να κυβερνά τον ίδιο του τον νου.

Και αν υπάρχει ένας λόγος για τον οποίο δεν μετάνιωσα ποτέ που περπάτησα δίπλα σου σε τόσο μεγάλο μέρος της ζωής σου, είναι επειδή στο τέλος κατάλαβα ότι ούτε εγώ ήμουν η ίδια όπως όταν σε πρωτοσυνάντησα κάτω από τα τείχη της Τροίας. Οι θεοί δεν αλλάζουμε όπως οι άνθρωποι· όμως ακόμη και οι θεοί μπορούν, κάποτε, να δουν βαθύτερα τον κόσμο χάρη σε έναν θνητό. Εσύ δεν με δίδαξες να είμαι σοφότερη —η σοφία δεν προστίθεται στους αθανάτους όπως προστίθεται στους ανθρώπους— αλλά με βοήθησες να κατανοήσω πληρέστερα εκείνο το

πλάσμα που οι θεοί δημιούργησαν χωρίς ποτέ να πάψουν να το παρεξηγούν.

Γι' αυτό, όταν οι μεταγενέστεροι θα αναζητούν μέσα στα τραγούδια των ποιητών το πρόσωπό σου, ας μη σταθούν περισσότερο στον πολυμήχανο βασιλιά, στον πορθητή της Τροίας ή στον περιπλανώμενο θαλασσοπόρο. Ας αναζητήσουν τον άνθρωπο που, ύστερα από όλες τις περιπλανήσεις, ανακάλυψε ότι η μεγαλύτερη απόσταση που καλείται να διανύσει ο καθένας δεν είναι εκείνη που χωρίζει μία πατρίδα από μιαν άλλη, αλλά εκείνη που χωρίζει την αλαζονεία της νεότητας από τη γαλήνη του μέτρου. Αν κατορθώσουν να διακρίνουν αυτή τη διαδρομή, τότε θα έχουν πλησιάσει περισσότερο από όλους τους άλλους τον αληθινό Οδυσσέα· κι αν τον πλησιάσουν, ίσως καταλάβουν γιατί, από όλους τους θνητούς που γνώρισα, δεν στάθηκα δίπλα σε κανέναν τόσο επίμονα όσο σε σένα.

Οι άνθρωποι πιστεύουν πως οι θεοί διαλέγουν τους αγαπημένους τους. Δεν είναι αλήθεια. Εκείνοι που ονομάζετε εκλεκτούς είναι, τις περισσότερες φορές, εκείνοι που μας αντιστάθηκαν περισσότερο. Δεν θα μπορούσα να είχα σταθεί δίπλα σε έναν άνθρωπο που συμφωνούσε πάντοτε μαζί μου, γιατί ένας τέτοιος άνθρωπος δεν θα είχε ποτέ γίνει σοφός. Σε συμβούλευσα πολλές φορές και άλλες τόσες έκανες το αντίθετο· άλλοτε σε δικαίωσε η τόλμη σου, άλλοτε σε συνέτριψε. Δεν

μετάνιωσα ούτε για τις νίκες ούτε για τα λάθη σου, γιατί και τα δύο σε οδηγούσαν προς τον ίδιο άνθρωπο.»

«Οι ποιητές θα εξακολουθούν να τραγουδούν ότι ήμουν η προστάτιδά σου. Τους αφήνω να το πιστεύουν. Η αλήθεια είναι πιο περίπλοκη. Προστάτευσα πολλές φορές τη ζωή σου· ποτέ όμως δεν προστάτευσα τη μοίρα σου. Αυτή δεν ανήκε ούτε σε μένα ούτε στους άλλους θεούς. Ανήκε αποκλειστικά σε σένα. Εκεί βρίσκεται η μεγαλύτερη αξιοπρέπεια του ανθρώπου: ακόμη και οι αθάνατοι μπορούν να φωτίσουν τον δρόμο του, δεν μπορούν όμως να τον περπατήσουν αντί γι' αυτόν.»

«Αν λοιπόν κάποτε αναρωτηθεί κάποιος γιατί το όνομά σου επέζησε περισσότερο από τόσων άλλων, ας μην αναζητήσει την απάντηση ούτε στην Τροία ούτε στην Ιθάκη ούτε στις θάλασσες που διέσχισες. Ας την αναζητήσει σε κάτι πολύ πιο αθόρυβο. Υπήρξες ένας άνθρωπος που δεν έπαψε να γίνεται άλλος χωρίς ποτέ να προδώσει εκείνον που ήταν. Και αυτό, Οδυσσέα, δεν είναι το σπάνιο χάρισμα ενός ήρωα· είναι το δυσκολότερο κατόρθωμα ενός ανθρώπου.»

«Ίσως γι' αυτό, όταν οι θνητοί προφέρουν ακόμη το όνομά σου, να μη θυμούνται απλώς όσα έπραξες αλλά να αισθάνονται, χωρίς να μπορούν να το εξηγήσουν, ότι μιλούν για κάποιον που εξακολουθεί να τους μοιάζει. Οι ήρωες προκαλούν θαυμασμό. Εσύ προκαλείς αναγνώριση. Οι ήρωες ανήκουν στο παρελθόν. Εσύ θα ανήκεις πάντοτε σε όποιον αναζητεί τον δρόμο της

επιστροφής, ακόμη κι όταν δεν γνωρίζει προς ποιον τόπο επιστρέφει. Διογενὲς Λαερτιάδη, πολυμήχαν᾽ Ὀδυσσεῦ, ἴσχεο, παῦε δὲ νεῖκος ὁμοιΐου πολέμοιο, μή πως τοι Κρονίδης κεχολώσεται εὐρύοπα Ζεύς

ΔΗΜΟΔΟΚΟΣ

Πολλά χρόνια πέρασαν από εκείνη τη νύχτα στο παλάτι του Αλκίνοου, κι όμως δεν υπάρχει ημέρα που να μη γυρίζω με τη μνήμη μου σε εκείνον τον άγνωστο ξένο, ο οποίος καθόταν απέναντί μου σιωπηλός όσο τραγουδούσα την άλωση της Τροίας, χωρίς να προδίδει με τίποτε πως η ίδια η ζωή του ήταν ένα τραγούδι πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που εγώ προσπαθούσα να υφάνω με τη λύρα μου. Τότε δεν γνώριζα ποιος ήταν· έβλεπα μονάχα έναν άνθρωπο που έκρυβε τα δάκρυά του, κι απορούσα πώς μπορούσε ένας ξένος να πονά τόσο βαθιά ακούγοντας τα κατορθώματα των Αχαιών. Μόνον όταν αποκάλυψε το όνομά του κατάλαβα ότι ο άνθρωπος που άκουγε το τραγούδι μου ήταν ο ίδιος εκείνος που του είχε δώσει την αφορμή να υπάρξει.

Εκείνη τη νύχτα πίστεψα πως θα άκουγα έναν βασιλιά να διηγείται το ταξίδι της επιστροφής του. Αυτό άλλωστε περίμεναν όλοι. Έναν άνθρωπο κουρασμένο από τη θάλασσα, που αναζητούσε λίγη συμπόνια πριν συνεχίσει τον δρόμο του για την Ιθάκη. Όσο όμως μιλούσε, όσο ξετυλιγόταν μπροστά μας η ιστορία του, άρχισα να

αισθάνομαι ότι δεν παρακολουθούσα απλώς μια εξιστόρηση γεγονότων αλλά τη γέννηση ενός κόσμου, μέσα στον οποίο κάθε τόπος, κάθε άνθρωπος και κάθε δοκιμασία έβρισκε τη θέση που τους έδινε η μνήμη ενός και μόνο ανθρώπου.

Δεν θα μπορούσα να πω αν όλα έγιναν ακριβώς όπως τα άκουσα εκείνο το βράδυ. Ποιος άνθρωπος άλλωστε αφηγείται τη ζωή του χωρίς να δώσει στα γεγονότα εκείνη τη μορφή που μόνο ο χρόνος και η μνήμη γνωρίζουν να χαρίζουν; Δεν πίστεψα ποτέ ότι ο Οδυσσέας ήταν ψεύτης· αντιθέτως, ήταν ο ειλικρινέστερος από όσους γνώρισα, γιατί δεν έκρυβε ποτέ την ψυχή του. Εκείνο όμως που κατάλαβα πολύ αργότερα ήταν ότι υπάρχει μια αλήθεια διαφορετική από εκείνη των γεγονότων. Είναι η αλήθεια της αφήγησης, εκείνη που δεν αλλάζει όσα συνέβησαν αλλά τους δίνει σημασία, τα συνδέει μεταξύ τους και τα μεταμορφώνει σε μνήμη κοινή για όλους.

Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι οι αοιδοί δημιουργούν τα έπη. Κι εγώ το ίδιο πίστευα όταν ήμουν νέος. Νόμιζα πως εμείς είμαστε οι τεχνίτες της αθανασίας, πως από τη δική μας φωνή εξαρτιόταν αν ένας ήρωας θα επιζούσε μέσα στους αιώνες ή θα χανόταν όπως χάνονται τα ονόματα των απλών ανθρώπων. Όμως εκείνη η νύχτα μού δίδαξε κάτι που κανένας δάσκαλος δεν είχε κατορθώσει να μου διδάξει. Ο πρώτος αοιδός του Οδυσσέα δεν ήμουν εγώ, ούτε όσοι τραγούδησαν πριν από μένα. Πρώτος αοιδός του ήταν ο ίδιος ο Οδυσσέας. Εμείς δεν κάναμε τίποτε

περισσότερο από το να παραλάβουμε το τραγούδι που εκείνος είχε ήδη αρχίσει να υφαίνει.

Τότε συνειδητοποίησα ότι δεν είχα σταθεί μάρτυρας μιας αφήγησης αλλά μιας δημιουργίας. Εκεί, μέσα στην αίθουσα των Φαιάκων, δεν γεννιόταν απλώς η ιστορία ενός ανθρώπου που γύριζε στην πατρίδα του· γεννιόταν ο τρόπος με τον οποίο οι επόμενες γενιές θα τον θυμούνταν. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα κανείς δεν θα μπορούσε να μιλήσει για τον Οδυσσέα χωρίς να περάσει πρώτα μέσα από τη δική του φωνή. Ακόμη κι εμείς, που πιστεύαμε πως τραγουδούσαμε τη δική μας εκδοχή, δεν κάναμε παρά να επαναλαμβάνουμε, με άλλες λέξεις και άλλη μουσική, την αφήγηση που εκείνος είχε πρώτος χαράξει. Κυρίως όμως εκείνη την ημέρα κατάλαβα πως οι αοιδοί υμνούμε όσα οι άνθρωποι προσπαθούν μια ζωή να λησμονήσουν.

Συχνά αναρωτήθηκα αν αυτή ήταν η μεγαλύτερη μορφή σοφίας ή η πιο λεπτή μορφή πανουργίας. Ίσως να ήταν και τα δύο μαζί. Γιατί ο Οδυσσέας είχε καταλάβει κάτι που εμείς οι αοιδοί αργήσαμε να μάθουμε: ότι οι άνθρωποι δεν αφήνουν πίσω τους τη ζωή που έζησαν, αλλά τη ζωή που αφηγήθηκαν. Τα γεγονότα χάνονται όπως τα κύματα που σβήνουν πάνω στην άμμο· η αφήγηση όμως μένει, επειδή γίνεται τραγούδι, και το τραγούδι περνά από στόμα σε στόμα, ώσπου κανείς δεν μπορεί πια να ξεχωρίσει πού τελειώνει η ιστορία και πού αρχίζει ο μύθος.

Κάποτε, σε χρόνια που εγώ δεν θα υπάρχω πια και η λύρα μου θα έχει σωπάσει, κάποιος μεγάλος ποιητής θα πάρει αυτό το τραγούδι, θα του δώσει μέτρο, ρυθμό και αιώνια ζωή, κι οι άνθρωποι θα πιστέψουν πως εκείνος δημιούργησε τον Οδυσσέα. Δεν θα γνωρίζουν ότι ο σπόρος είχε φυτευτεί πολύ νωρίτερα, εκείνη τη νύχτα, όταν ένας κουρασμένος βασιλιάς δεν αφηγήθηκε απλώς το ταξίδι του, αλλά έπλασε με τις ίδιες του τις αναμνήσεις τον άνθρωπο που θα θυμούνταν οι αιώνες.

Κι έτσι, όσο μεγαλώνω, τόσο περισσότερο πιστεύω πως η μεγαλύτερη νίκη του Οδυσσέα δεν ήταν ούτε η άλωση της Τροίας ούτε η επιστροφή στην Ιθάκη. Ήταν ότι κατόρθωσε να γίνει ο πρώτος ποιητής του εαυτού του και να παραδώσει σε όλους εμάς όχι απλώς τη ζωή του, αλλά τον τρόπο με τον οποίο ήθελε να τη θυμάται ο κόσμος.

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα...

Κανείς δεν έμαθε ποτέ αν η Μούσα τραγουδούσε τον Οδυσσέα ή αν άκουγε εκείνον

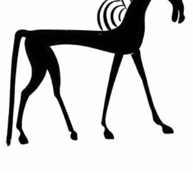

Οι Άλλες Φωνές της Οδύσσειας
ολοκληρώθηκαν στην Αθήνα
το καλοκαίρι του 2026.

Οι Άλλες Φωνές της Οδύσσειας
The Other Voices of the Odyssey

Νίκος Βασιλειάδης
Nikos Vasileiadis

Πρώτη έκδοση, Αθήνα 2026
First Edition, Athens 2026

© Νίκος Βασιλειάδης 2026
© Nikos Vasileiadis 2026

Όλα τα δικαιώματα διατηρούνται.
All rights reserved.

Το λογοτεχνικό έργο που περιλαμβάνεται στον παρόντα τόμο γράφτηκε αρχικά στα νέα ελληνικά.

The literary work presented in this volume was originally written in modern Greek.

Κάθε άνθρωπος πεθαίνει δύο φορές. Την πρώτη όταν εγκαταλείπει τον κόσμο των ζωντανών. Τη δεύτερη όταν σβήσει και η τελευταία ανάμνησή του από τη μνήμη των ανθρώπων.

Όλοι γνωρίζουν την Οδύσσεια. Λίγοι όμως αναρωτήθηκαν ποτέ ποιος αφηγήθηκε πρώτος αυτή την ιστορία.

Ίσως το μεγαλύτερο ταξίδι του Οδυσσέα να μην ήταν η επιστροφή στην Ιθάκη.

Ίσως να ήταν η κατάκτηση της μνήμης.